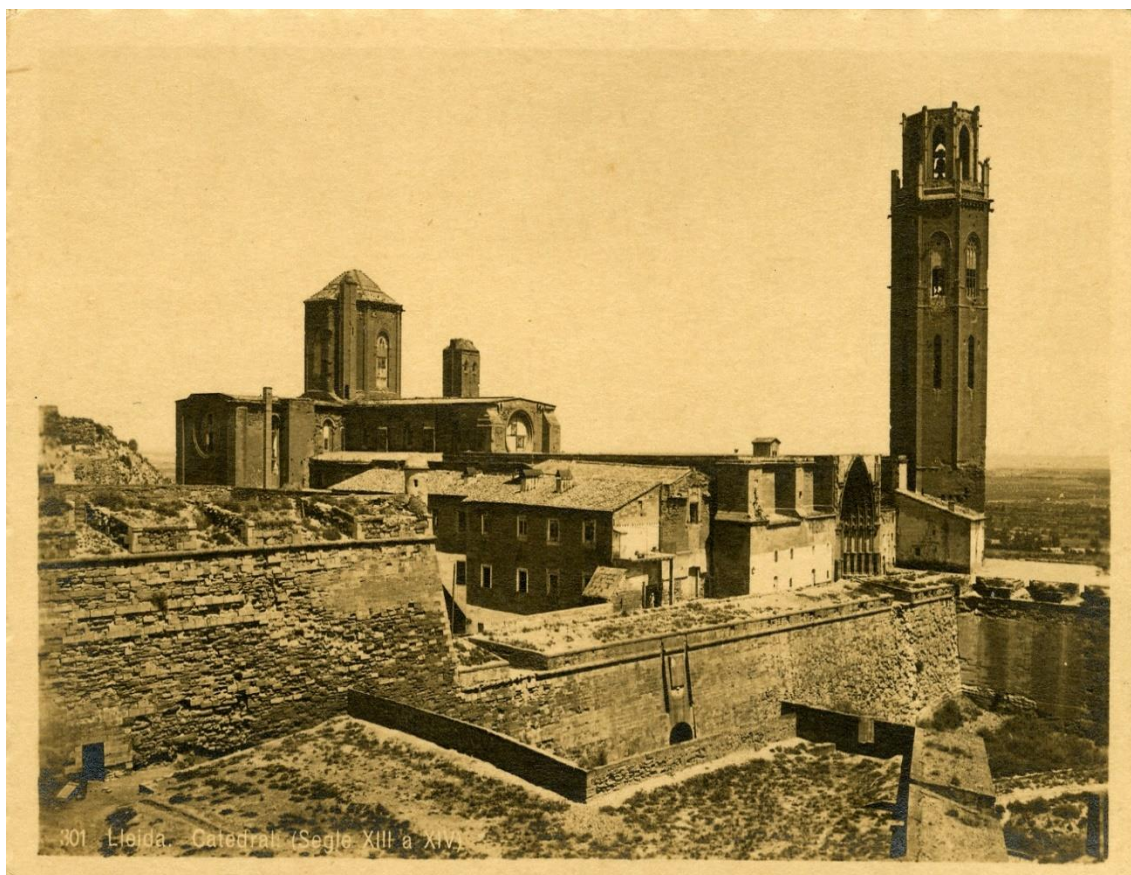

EL CAMP DE CONCENTRACIÓ FRANQUISTA DE LA SEU VELLA DE LLEIDA (1938-1940)

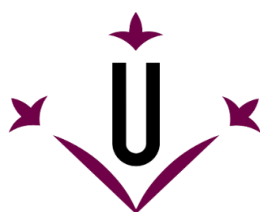

Treball Final de Grau

Nom: Gerard Pamplona Molina

Tutora: Dra. Antonieta Jarne Mòdol

Curs: 2017-2018

Universitat de Lleida

RESUM

Els camps de concentració franquistes han estat dins la recerca historiogràfica un tema fins al moment poc estudiat. Per aquesta raó, el present treball du a terme una investigació que doti a la societat de suficient nou coneixement d'un dels episodis més foscos i desconeguts de la història d'Espanya. Focalitzant l'atenció en el cas del Camp de Concentració de la Seu Vella de Lleida s'explicarà quin era el context sociopolític que va propiciar la creació de dit camp, com s'articulava l'entramat concentracionari franquista al llarg dels territoris conquerits, les vivències d'un seguit de supervivents directes d'aquest episodi, així com els efectes en la població civil de Lleida. En aquest sentit, els àmbits estudiats reflecteixen la brutalitat del nou règim victoriós i deixa palesa la complexitat d'un entramat burocràtic que va provocar l'internament de més de mig milió de presoners arreu de l'Estat espanyol i a més de sis mil presos al Castell de la Seu Vella.

PARAULES CLAU

Seu Vella, Castell, Lleida, Camps de Concentració, Guerra Civil, Postguerra,
Franquisme, II República, Presoners, Memòria Històrica.

ABSTRACT

The Francoist concentration camps have been a quite an unknown topic in historiographic research. For this reason, this research tries to conduct an investigation that gives society new knowledge of one of the darkest and unknown chapters of the Spain's history. Focusing on the case of the Old Cathedral of Lleida Concentration Camp, it will be explained what the socio-political context was that fostered the creation of the camp aforementioned; how other Francoist concentration camps were articulated throughout the conquered territory; the stories of some direct survivors; and the effects in the civil population of Lleida. In this sense, the areas studied reflect the brutality of the victorious new regime and reveals the complexity of a bureaucratic and organizational framework that led to the imprisonment of more than half a million prisoners throughout Spain and more than six thousand arrested at the Castle of the Seu Vella.

KEY WORDS

Old Cathedral, Castle, Lleida, Concentration Camps, Civil War, Post-war period,
Francoism, Republic, Prisoners, Historical Memory.

ÍNDEX

Introducció.....	4
1. Lleida front de batalla; de l'Ofensiva d'Aragó a la derrota republicana	5
1.1 L'Ofensiva d'Aragó.....	5
1.2 La Batalla de Lleida.....	8
1.3 El Front del Segre i la derrota republicana	11
2. Repressió a la rereguarda franquista.....	14
2.1 Els camps de presoners i treballs forçats	14
2.2 L'organització concentracionària a Catalunya	17
2.3 La repressió franquista a la ciutat de Lleida	21
4. El Camp de Concentració de la Seu Vella de Lleida. 1938-1940	24
4.1 El Castell sota control de la II República. Antecedents penitenciaris previs a l'arribada nacional	25
4.2 1938. L'obertura del camp franquista.....	30
4.3 L'organització del camp, el nombre de presoners i les condicions de vida	33
4.4 El tancament del camp.....	40
4.5 Testimonis de la barbàrie.....	46
4.5.1 Domingo Mora Orozco.....	47
4.5.2 Carles Ticó Gatnau	50
4.5.3 Ventura Margó Vives	52
5. Conclusions	54
6. Fonts i Bibliografia.....	57
6.1 Arxius	57
6.2 Bibliografia.....	57
7. Agraïments	60
8. Annexos	61

INTRODUCCIÓ

En el present treball es vol expressar de la forma més clara, aproximada i rigorosa un dels episodis més desconeguts, rellevants, destacats i transcendents de la història de Lleida al segle XX, el qual va marcar profundament la vida tant de milers de presoners com de la mateixa ciutadania. Quedant així com un buit en el coneixement, a més de convertir-se en una taca fosca tant per la història de la ciutat com per l'espai del Turó de la Seu Vella.

Si donem un cop d'ull a les investigacions realitzades prèviament, veurem que el Camp de Concentració del Castell ha estat si menys no oblidat, de difícil comprensió i anàlisi per part dels historiadors, sobretot com a resultat de la manca d'informació i documentació existent relacionada amb aquest període cronològic concret. Així i tot, aquesta situació suposa un repte per a poder cercar i aportar un gra de sorra a la historiografia, a més de ser un incentiu per a descobrir un dels fets més oblidats que varen transcórrer durant els anys de la sagnant Guerra Civil espanyola i la cruel postguerra.

És per aquest motiu que m'he proposat dins el possible dotar a la historiografia d'una nova perspectiva sobre els foscos esdeveniments que varen tenir lloc des de la primavera de 1938 fins a l'estiu de 1940 dalt el Turó de la capital del Segrià. Repassant al mateix temps el context històric del moment que va propiciar la creació de dit camp, el qual va des de la caiguda del Front d'Aragó a principis de 1938, passant per la batalla als carrers de la ciutat, les conseqüències de la derrota republicana pels soldats capturats, la repressió franquista a Lleida o l'entramat concentracionari dels nacionals a escala catalana.

Així doncs, en aquest estudi s'intentarà donar una explicació acurada sobre el Camp de Concentració de la Seu Vella per així fomentar un exercici de reflexió, enfocat especialment a la ciutadania de Lleida, ja que podria ajudar a la revalorització del ric patrimoni històric de la ciutat i dels espais de memòria, testimonis de les penúries viscudes en temps passat pels lleidatans. Per dur a terme tal treball s'ha utilitzat com a font principal un seguit de testimonis orals que varen presenciar l'horror del camp tant en primera persona com des de l'òptica civil, documentació d'arxius siguin militars o civils i una extensa recerca bibliogràfica de diversos autors especialitzats en el franquisme i els camps de concentració. Analitzant aquests factors s'ha intentat extreure un seguit de conclusions que permetrien dignificar la memòria d'aquells milers de presoners republicans que foren internats sota condicions i un tracte terrible en un espai que avui en dia vol esdevenir part del Patrimoni Mundial de la UNESCO.

1. LLEIDA FRONT DE BATALLA; DE L'OFENSIVA D'ARAGÓ A LA DERROTA REPUBLICANA

1.1 L'OFENSIVA D'ARAGÓ

A principis del mes de març de 1938, després de quasi dos anys de l'inici de la Guerra Civil espanyola, les tropes nacionals al Front de L'Aragó comandades pel general Fidel Dávila, que comptava amb prop de cent-deu mil homes i el suport militar dels seus aliats feixistes d'Itàlia i Alemanya, van aprofitar el desgast militar sofert per l'exèrcit republicà durant la Batalla de Terol¹ per tal d'iniciar una nova empresa militar de gran ambició que seria coneguda com l'Ofensiva d'Aragó.

L'objectiu d'aquesta iniciativa bèl·lica, que s'estenia al llarg d'un front de més de 300 km, era capturar la meitat de l'Aragó que seguia en mans republicanes, conduir la línia de batalla en territori català i, per últim, arribar a la Mar Mediterrània prenent els territoris de la província de Castelló, per així incomunicar i poder dividir en dues parts les zones controlades per la República².

Pel que respecta al bàndol republicà, a inicis del 1938 el màxim comandament de l'Exèrcit Popular era el general Vicente Rojo. La situació de les seves tropes a la primavera d'aquell any restava en una posició crítica. Patien una manca crònica de subministraments, es trobaven en clara inferioritat numèrica (únicament seixanta mil homes enfront més de cent mil) i la moral estava especialment baixa.

A més, un factor desavantatjós recau en el desconeixement de molts comandaments republicans sobre on llançarien l'imminent ofensiva les tropes del general Franco. La gran majoria d'oficials de l'Estat Major Republicà pensava que els franquistes atacarien Madrid, mentre d'altres creien que es dirigiria direcció la Mar Mediterrània a través del nord o el sud de l'Ebre³. Aquesta incertesa va dividir els escassos recursos de que disposava l'Exèrcit Popular, el que no va afavorir en cap mesura la preparació d'una

¹ Enfrontament de la Guerra Civil espanyola que va tenir lloc entre finals del 1937 i principis del 1938. En uns primers inicis la victòria fou per les tropes republicanes però la manca d'armament i la superioritat numèrica nacional van acabar inclinar la balança en favor de les tropes rebels.

² Maldonado, José María. *El frente de Aragón. La Guerra Civil en Aragón (1936-1938)*. Zaragoza: Mira Ediciones, 2007.

³ Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006. Pàg. 55

defensa prou sòlida tan en homes com en material bèl·lic per a fer front a l'atac de grans magnituds que estava per venir.

Finalment, l'atac franquista, com preveia Rojo, es va localitzar a l'Aragó. El 7 de març de 1938 els soldats nacionals van passar a l'acció atacant les posicions defensives de l'exèrcit lleial. En les primeres fases de la campanya la victòria rebel va ser pràcticament inqüestionable malgrat la resistència de l'Exèrcit Popular i les Brigades Internacionals en alguns sectors del front localitzats al nord de l'Aragó. Tot i així, els franquistes van aconseguir tots els seus objectius inicials, capturant punts estratègics claus arreu dels territoris aragonesos per l'empresa de guerra de la República. Al llarg de l'escomesa van caure les últimes posicions al llarg del riu Cinca i les últimes ciutats en mans republicanes a l'Aragó com ara Fraga, Casp, Mequinensa, Alcanyís o inclús la cèlebre línia defensiva anomenada 'Lenin'⁴. Per afegiment, durant l'imparable avenç va capitular el 15 d'abril la població valenciana de Vinaròs, el que suposava l'arribada dels rebels al Mediterrani i la divisió en dues parts del territori controlat per la República.

L'avenç nacional va prosseguir en tots els punts del front d'Aragó, arribant a pocs kilòmetres de Lleida i capturant el 27 de març Massalcoreig, el primer municipi català en caure en mans feixistes. A més a més en els dies venidors van sucumbir un seguit d'altres municipis del Baix Segrià com La Granja d'Escarp, Seròs o Aitona el 29, i Alcarràs el 30, el que va afavorir que els rebels establissin fins a quatre caps de pont a les ribes republicanes dels rius Segre i Noguera Pallaresa⁵. Aquestes victòries tan rotundes van esgotar físicament les tropes nacionals de l'Exèrcit del Nord⁶, que es varen aturar per primer cop des de l'inici de l'ofensiva entre el 30 i 31 de març. Aquesta aturada sobtada no era per fixar posicions defensives, sinó que fou per descansar i preparar l'assalt final contra la capital del Segrià.

⁴ La Línia Lenin fou un seguit de fortificacions formidables construïdes pels republicans a l'Aragó l'any 1937 que s'estenia des de Barbastro fins a Fraga.

⁵ Documental *Un camp de batalla de la Guerra Civil al Front del Segre: el Merengue i la Lleva del Biberó* (1938). Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2006.

⁶ Fou un exèrcit que agrupava part de les tropes del bàndol revoltat durant la Guerra Civil Espanyola. Va ser creat el 10 d'agost de 1936, destinat a guarnir el Front Nord. Va participar en diverses campanyes militars: País Basc, el Front d'Aragó, la Batalla de l'Ebre o l'Ofensiva de Catalunya.

Coincidint amb aquesta derrota militar tan significativa s'hi van afegir altres esdeveniments catastròfics com la crisi política del govern republicà provocada en part pel cessament del ministre de Defensa Indalecio Prieto, la intensificació dels bombardejos de l'aviació franquista contra objectius tan civils com militars i l'increment de derrotisme entre les tropes i la població civil. Així doncs, arran de la desfeta al front i la situació de crisi a la rereguarda les tropes republicanes es van veure obligades a retrocedir i crear una nova línia de defensa que permetés aturar l'exèrcit invasor⁷.

D'aquesta manera, a partir del 25 de març de 1938 (data en la qual l'exèrcit franquista va trepitjar sòl català per primer cop en tota la guerra) i a corre-cuita els comandaments republicans dirigits pel general Rojo van començar a desplaçar-se a la riba oriental dels rius Segre i Noguera per així configurar una nova línia defensiva. Perdent durant la retirada d'abril un gran nombre de municipis catalans com Balaguer, Tremp – i les seves importants centrals hidroelèctriques – o Gandesa⁸.

Il·lustració 1. Mapa d'Espanya a l'abril del 1938, poc després de l'Ofensiva d'Aragó. És pot observar la zona en blau controlades pels rebels i en groc les dues zones dividides entre elles de la República. El cercle blau mostra els territoris capturats al llarg de la batalla per les tropes nacionals. Font: <https://elliot.cat/guerra-civil-batalla-ebro/>

⁷ Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006. pp 70-74

⁸ Mezquida, Luis M^a. *La batalla del Segre: repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña: marcha por Aragón, Asedio y defensa de Lérida, ataques a las Cabezas de Puente de Balaguer y Serós, acción diversiva de Vilanova de la Barca y ofensiva del Bajo Segre, 1938-1939*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1972.

1.2 LA BATALLA DE LLEIDA

Pel general Francisco Franco conquerir la capital de la Terraferma fou una de les principals ambicions militars de la campanya d'inicis de 1938. Era estratègicament d'alta importància, ja que assegurava un cap de pont per una futura invasió de Catalunya, al mateix temps que facilitava un avenç més àgil logísticament parlant. Tanmateix també s'asseguraven el control de la zona dels Pirineus i les centrals hidràuliques del Pirineu que subministraven energia a les fàbriques de Barcelona. Així, capturant la capital del Segrià no únicament debilitarien militarment la República, sinó que minvaven la seva moral al perdre tan una capital provincial important com diversos punts de gran rellevància estratègica al llarg dels cursos fluvials dels rius Segre i Noguera Pallaresa.

Lleida durant els primers mesos del 1938 s'havia convertit en una zona de pas per als refugiats que fugien de l'avenç rebel. Al mateix temps, la ciutat havia perdut bona part de la seva població. La majoria dels habitants es desplaçaven a l'altra riba del riu Segre per por als sagnants bombardejos que estava patint el cas urbà, molt intensos a partir del 27 de març⁹, i els enfrontaments que estaven per venir. Lleida va quedar com a conseqüència dels bombardejos de finals de març completament arrasada, deixant l'escassa població civil que havia romàs en ella sense els més elementals serveis bàsics com eren l'aigua o l'electricitat. Durant la retirada no únicament van desplaçar-se a l'interior del territori republicà refugiats o soldats, també varen ser traslladats gairebé 150 presoners que restaven reclosos en la Presó Provincial de la ciutat¹⁰ o les autoritats locals i l'Estat Major de l'exèrcit, el qual es reubicà prop de la petita població de Barbens (Pla d'Urgell), allunyada de la primera línia de front¹¹.

L'ofensiva franquista per prendre la ciutat va estar dirigida pel general Fidel Dávila, comandant en cap de l'Exèrcit franquista del Nord. Comptava amb prop de vint-i-sis divisions provinents de tots els indrets d'Espanya: Navarra, els cossos d'exèrcit d'Aragó, les tropes marroquines, feixistes voluntaris italians del *Corpo di Truppe Volontarie*¹²

⁹ Barallat, Mercè. *Els bombardeigs de Lleida*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

¹⁰ Documental *Ocupació i retirada. La ruta d'evacuació de la presó de Lleida (1938-1939)*. Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2011

¹¹ Sagués, Joan. *La Lleida vençuda i ocupada del 1938; Una ferida de guerra va dividir la ciutat durant 9 mesos*. Lleida: Pagès Editors, 2014. pp. 28-29

¹² Fou una formació de voluntaris italians, formada per prop de 50.000 soldats, enviats pel dictador Benito Mussolini a Espanya per donar suport militar al bàndol nacional.

(CTV) i la destacada ajuda aèria de la Legió Còndor¹³ alemanya. En total aquest gran exèrcit feixista estava compost aproximadament per uns dos-cents mil soldats¹⁴.

Pel que fa a l'exèrcit de la República, la batalla de Terol i les desastroses derrotes que estaven patint com a conseqüència de l'ofensiva nacional al llarg del Front d'Aragó, havia desgastat enormement els seus ja escassos recursos, arribant a tenir únicament seixanta mil homes al front, l'equivalent a vint-i-dos divisions.

El general escollit per Rojo per dirigir i estar al capdavant del nou Front del Segre era Sebastián Pozas, que va encomanar la defensa de la ciutat a la 46a divisió (prop de deu mil soldats), encapçalada pel tinent-coronel Valentín González, més conegut com *El Campesino*. Els preparatius per a la defensa van durar escassament dos dies, del 29 al 30 de març, ja que l'atac franquista s'inicià poc després de l'arribada dels combatents republicans¹⁵. Els combats als voltants i dintre de la ciutat van durar des del 31 de març fins el 3 d'abril. En els primers moments de la batalla els franquistes tenien com a objectius principals la presa del Turó de Gardeny i el de les Collades, els quals van caure el 2 d'abril gràcies sobretot a la superioritat tan en força aèria com d'artilleria. La captura d'aquestes posicions estratègicament claus va conduir l'enfrontament en els carrers del nucli urbà. Al llarg del 3 d'abril l'avenç nacional fou ràpid, i malgrat la tenaç resistència

Il·lustració 2. Fragment de notícia sobre l'avenç a les proximitats de Lleida de l'exèrcit franquista, els brutals bombardejos que rebé la capital del Segrià i el cessament de Sebastián Pozas, comandant en cap de l'Exèrcit de l'Est., 2 d'abril del 1938. Font: La

Vanguardia

¹³ Divisió aèria enviada des de l'Alemanya Nazi per donar suport tant militar i logístic a l'exèrcit franquista.

¹⁴ Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006. pp. 94-100

¹⁵ Sagués, Joan. *La Lleida vençuda i ocupada del 1938; Una ferida de guerra va dividir la ciutat durant 9 mesos*. Lleida: Pagès Editors, 2014. pp. 27-30

republicana, a les cinc de la tarda la Seu Vella, símbol de la ciutat, havia caigut¹⁶. Com a conseqüència, durant el vespre bona part dels soldats republicans es retiraven a l'altra riba del riu Segre, destruint al seu pas els ponts que encara quedaven aixecats per tal d'alentir l'ofensiva rebel i donar temps als republicans per organitzar una defensa. Com a resultat es va abandonar la ciutat a la seva sort i es va deixar enrere un petit gruix de soldats que es quedarien atrapats en la ciutat i es rendirien poc després de la retirada¹⁷.

Tot i la falta de dades fiables es calcula que durant el transcurs dels enfrontaments als afores i dins del nucli urbà de la ciutat de Lleida hi varen participar al voltant de 20.000 soldats, amb una estimació de 5.000 baixes contant morts, ferits i capturats entre les dues parts. Els militars no foren els únics que patiren les penúries de la guerra. La societat civil es va veure extremadament perjudicada per la contesa. Aquest dolor i impotència davant la barbàrie de la guerra es veu reflectit en aquest poema de Màrius Torres dedicat a la ciutat de Lleida de 1938.

*Ara que el braç potent de les fúries aterra
la ciutat d'ideals que volíem bastir,
entre runes de somnis colgats, més prop de terra,
Pàtria, guarda'ns: -la terra no sabrà mai mentir.*

*Entre tants crits estranys, que la teva veu pura
ens parli. Ja no ens queda quasi cap més consol
que creure i esperar la nova arquitectura
amb què braços més lliures puguin ratllar el teu sòl.*

*Qui pogués oblidar la ciutat que s'enfonsa!
Més llunyana, més lliure, una altra n'hi ha potser,
que ens envia, per sobre d'aquest temps presoner.*

5 de març del 1939¹⁸

¹⁶ Sagués, Joan. *La Lleida vençuda i ocupada del 1938; Una ferida de guerra va dividir la ciutat durant 9 mesos*. Lleida: Pagès Editors, 2014. pp. 30-31

¹⁷ Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006. pp 98-99

¹⁸ Poema "La Ciutat Llunyana" de Màrius Torres. Escrit el 1939 i dedicat a la ciutat de Lleida, destruïda i arrasada pocs mesos abans per part de les tropes franquistes.

1.3 EL FRONT DEL SEGRE I LA DERROTA REPUBLICANA

Una de les principals preguntes sobre la guerra que els historiadors s'han fet és per què els nacionals, sota ordres del *Generalísimo* van aturar-se al llarg del Segre i la Noguera-Pallaresa durant l'Ofensiva d'Aragó, moment en que tenien l'oportunitat de conquerir tota Catalunya. Tot i aquesta incògnita, el fet és que la República va treure profit de la situació, dotant-se de suficient temps per a preparar una nova línia defensiva resseguint les ribes dels rius Segre i Noguera prou robusta per així fer front i aturar l'exèrcit revoltat, a més de guanyar temps i poder internacionalitzar el conflicte¹⁹.

Cal afegir, que durant aquesta aturada franquista, les tropes governamentals van obtenir un temps crucial per a poder suplir les quantioses baixes tan humanes com materials sofertes a l'Aragó gràcies sobretot a l'arribada de material bèl·lic provinent majoritàriament de la Unió Soviètica i una nova lleva de soldats (entre ella la famosa Lleva del Biberó) reclutats forçosament²⁰.

Entre abril i desembre de 1938 el Front del Segre es va mantenir, en línies generals, considerablement estable, exceptuant cruents enfrontaments com un intent fallit d'ofensiva republicana durant el mes de maig que intentava capturar els caps de ponts franquistes a la riba republicana dels rius i aïllar les tropes

En el Este ha sido evacuada Lérida, estableciéndose posiciones en las inmediaciones de la capital

Mientras, la aviación extranjera destruye el Hospital Provincial de Castellón

El Ministerio de Defensa ha dado a la publicidad los siguientes partes de operaciones:

Día 3

EJERCITO DEL ESTE.—Fuerzas enemigas que operan por la carretera de Benabarre, consiguieron cruzar el río Noguera Ribagorzana; pero las tropas leales, que se batieron con elevado espíritu, contraatacaron, causando a los facciosos muchas bajas y obligándoles a repasar el río.

Desde el amanecer, el enemigo actuó intensamente, con artillería de todos los calibres, sobre el casco de la ciudad de Lérida: posiciones inmediatas. La infantería rebelde realizó diferentes ataques, logrando avanzar ligeramente su línea en los alrededores de la capital.

La aviación facciosa bombardeó Lérida, huyendo al presentarse nuestros aparatos.

Al sur del Ebro han proseguido los intensos ataques del enemigo, que consiguió ocupar Gan-

SEVILLA 5 DE
ABRIL DE 1938.
NUMERO SUELTO
15 CÉNTIMOS

ABC

DIARIO ILUSTRADO
DO. AÑO TRIGESIMO CUARTO.
NUMERO 10.872

ASCRIPCION: SEVILLA: UN MES, 3 PESETAS. PROVINCIAS: TRES MESES, 10,50; SEMESTRE, 21; AÑO, 42. REDACCION Y ADMINISTRACION: PRADO DE SAN SEBASTIAN. SUSCRIPCIONES Y ANUNCIOS: VELAZQUEZ, 12. SEVILLA. APARTADO 46.

CATALUÑA ESPAÑOLA, ¡SALVE!

El glorioso Ejército acaudillado por Franco planta la bandera de la Patria Unida en Lérida

La situación militar. Lérida para España en el día del Señor. En la tarde del domingo fué evacuada la población civil, sacando de sus casas a los vecinos a viva fuerza. Huellas de sangre y fuego. Morella es ya de España. La noticia de la ocupación de Lérida en las provincias liberadas. Otras informaciones.

PARTE OFICIAL DE GUERRA

CUARTEL GENERAL DEL GENERALISIMO.—En el día de hoy el Cuerpo de Ejército marroquí ocupó primero el Castillo de Lérida, la estación y la parte alta de la población, y posteriormente toda ella, quedando sólo pequeños núcleos de resistencia que se están replegando rápidamente. También se

quedó hacia dicho pueblo, y haciendo más de trescientos prisioneros, entre ellos un teniente y doscientos soldados de una brigada internacional.

El total de tanques rusos cogidos por estas fuerzas entre ayer y hoy es de diez, como asimismo gran cantidad de material de guerra.

Barcelona.—El general jefe de Estado Mayor, FRANCISCO MARTÍN MORENO.

CUARTEL GENERAL DEL GENERALISIMO.—En el día de hoy, además de los pueblos y posiciones que se hicieron constar en el Parte de ayer, se han conquistado los

Il·lustració 3. Fragments de notícies contraposades ideològicament sobre l'evacuació de Lleida i la seva captura.. 5 d'abril del 1938. Fonts: La Vanguardia i Diario ABC

¹⁹ Montellà, Assumpta. *115 dies a l'Ebre: el sacrifici de la lleva del biberó*. Barcelona: Ara Llibres, 2013.

²⁰ Thomas, Hugh. *La Guerra Civil española*. Madrid: Grijalbo, 1976.

nacionals a la Vall d'Aran²¹, a més de rescatar les tropes de la 43 Divisió envoltades a la població aragonesa de Bielsa²². Aquests intents de trencar el front foren un autèntic fracàs. En la majoria d'atacs els soldats de l'Exèrcit Popular foren repel·lits, un exemple d'aquest esforç envà es troba en la batalla del Merengue, prop de Balaguer, on tingué lloc un dels escenaris més sagnants de l'enfrontament i una de les derrotes més clares dels republicans²³.

Il·lustració 4. Mapa topogràfic de l'est de la península Ibèrica. En roig la nova línia del Front del Segre a l'abril del 1938. Font: Documental *Un camp de batalla de la Guerra Civil al Front del Segre: el Merengue i la Lleua del Biberó* (1938). Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2006

L'estancament al llarg del front va durar pocs mesos, ja que les línies de l'Exèrcit Popular es van ensorrar poc després de la Batalla de l'Ebre, quan Franco va poder centrar tots els seus esforços i recursos en una nova ofensiva per capturar Catalunya. A més, aquest cop ja no pensava aturar-se i tenia intenció d'esclafar en la seva totalitat l'exèrcit governamental.

²¹ Documental *Un camp de batalla de la Guerra Civil al Front del Segre: el Merengue i la Lleua del Biberó* (1938). Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2006.

²² Torres, Estanislau. *La bossa de Bielsa. La gesta de la 43 Divisió*. Barcelona: Destino, 1977.

²³ Garcia, Xavier. *La meua guerra (1936-1939): Diari d'un soldat de la lleua del biberó als fronts del Pallars*. Barcelona: Garsineu Edicions, 2013.

Així, a finals de desembre de 1938 les tropes rebels van iniciar un gran assalt final per doblegar i expulsar del Principat d'una vegada per totes una República que no podia oferir molta resistència, a causa de la pèrdua de bona part del seu exèrcit, material militar i capacitat industrial (conseqüència directa de la pèrdua de les centrals del Pirineu durant l'Ofensiva d'Aragó).

El primer escenari d'aquest atac foren les fermes posicions defensives republicanes que seguien el Front del Segre, força estables des de la primavera. Ben aviat, l'assalt rebel fou un absolut triomf, en tots els sentits. Aconseguiren grans proporcions de territoris catalans en pocs dies i amb relatives poques baixes. Van desintegrar i esborrar l'exèrcit republicà del mapa per complet, minvant la seva moral i la seva ja escassa capacitat de resistència. D'aquesta manera, sense una oposició tenaç Tarragona era conquerida el 15 de gener de 1939, mentre Barcelona queia el 26 del mateix mes.

En vistes republicanes, la pèrdua de Catalunya, la seva ocupació i la fugida de prop d'un milió de persones²⁴ (contant bona part dels combatents, civils i polítics) a la frontera francesa, van evidenciar que la derrota governamental era inevitable i qüestió de setmanes. Així doncs, amb la victòria sollevada en territori català i sense cap oportunitat de victòria republicana, es va encetar tan pel que fa a la ciutat Lleida com pel conjunt total del Principat i en el conjunt de l'Estat espanyol un període de més de quaranta anys de dictadura i repressió política, social i cultural²⁵.

Il·lustració 5. Obres de reconstrucció del pont principal de Lleida. Any 1939. Font: Diari La Mañana, Història Gràfica de Lleida

²⁴ Clavijo, Julio. *La política sobre la població refugiada durant la Guerra Civil 1936-1939*. Universitat de Girona, 2003. <https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/4964/tjcl.pdf>

²⁵ Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006. pp 239-273

2. REPRESSIÓ A LA REREGUARDA FRANQUISTA

2.1 ELS CAMPS DE PRESONERS I TREBALLS FORÇATS

Per tal de comprendre i saber per què va existir el Camp de Concentració de la Seu Vella de Lleida entre els anys 1938 i 1940 s'ha d'analitzar prèviament com funcionava el sistema penitenciari franquista en el seu conjunt, com va evolucionar al llarg dels anys que comprenen des de la guerra fins als primers anys de la post-guerra, quants presoners hi varen quedar reclosos en ells i quines penúries van haver de passar per poder sobreviure. Tanmateix, ressaltar l'enorme complexitat d'una organització estatal extremadament violenta que combinava un sistema concentracionari (camps, batallons o presoners) i un entramat judicial (consells de guerra o presons) per tal de subjugar i controlar la població mitjançant el terror.

Els camps de concentració del bàndol nacional en els seus inicis foren creats dins un context bèl·lic i a posteriori de l'esclat de la guerra. És per aquesta raó que destacaven per tenir un caràcter molt improvisat, derivat d'una falta de control i planificació per part de l'Estat Major nacional en el començament de la contesa. Aquesta manca de coordinació i d'entesa entre l'aparell funcional del *Movimiento* (militars i institucions centrals) va provocar que l'exèrcit operés amb relativa autonomia a l'hora de construir centres d'internament, al mateix temps que va accentuar de forma negativa les constants dificultats logístiques per internar la gran quantitat de soldats republicans capturats²⁶.

Les característiques d'aquests precaris centres d'internament podien variar molt, foren considerats com a tal des de petits recintes utilitzats com a presons preventives i d'ús temporal curt o llarg, passant per tot tipus d'edificis reconvertits: convents, monestirs o fàbriques fins a grans espais oberts rodejats de filferres que donaven cabuda als milers de presoners capturats després d'una gran ofensiva²⁷. A més d'això, destacar primer que eren en la seva totalitat exclusivament masculins (no es té constància de camps femenins), fet que mostra el caràcter tant masclista que tenien els nacionals a l'hora de veure la dona

²⁶ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña". *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, vol. LXIX, núm. 31, 2009. Pàg. 150

²⁷ Barriuso, Jordi. "Camps de Concentració i Unitats Disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco", *Revista HMiC*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2006. <http://seneca.uab.es/hmic>

en l'esfera sociopolítica²⁸, i en segon pla, com afirma Jordi Barriuso²⁹, remarcar el paper que va tenir l'Església Catòlica. Clau per permetre l'organització del sistema repressiu, bàsicament perquè donava una justificació moral a les brutals mesures de control social i participà de forma activa en la repressió i en la configuració del nou estat totalitari.

El 1937 la regulació dels centres es va començar a supervisar de forma més eficient. És poc després d'aquesta ordenació del sistema penitenciari quan la nova administració franquista va alçar al llarg de l'Estat espanyol al voltant de cent vuitanta camps de concentració, els quals van rebre prop de mig milió de reclusos, contant no únicament soldats, sinó també dissidents polítics, homosexuals o presos comuns. Aquests camps eren espais on, a més de ser centres de reclusió preventius, es retenien indefinidament els presoners, se'ls adoctrinava en l'esperit patriòtic i catòlic i per últim, se'ls classificava depenent del delictes que els militars consideraven que havien comés³⁰. D'altra banda, els nacionals feien distinció entre presoners – persones capturades durant enfrontaments militars i pendents de classificació, internats en camps de treballadors o camps de concentració – i els presos – individus ja classificats immersos en processos judicials, internats dins presons –³¹.

En molts casos grans quantitats de reclusos eren enviats als Batallons de Treball, que no paraven de créixer en volum a mesura que s'allargava la guerra i les necessitats de mà d'obra eren cada cop més elevades. Per exemple, a l'abril de 1938, aquests integraven més de 40.000 treballadors dividits en la majoria de casos en batallons especialitzats per oficis, que sota les directrius militars eren destinats a treballar sota condicions inhumanes en la reparació de noves infraestructures (carreteres o ponts), construcció de trinxeres per ús militar o be per treballs en indústries civils o bèl·liques³².

²⁸ Montfort, Aram. "Els camps de concentració franquistes a la província de Lleida". *Centres de Recerca del Pla d'Urgell Mascançà*, núm. 7, 2016. Pàg.118

²⁹ Barriuso, Jordi. "Camps de Concentració i Unitats Disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco", Revista HMiC, Universitat Autònoma de Barcelona, 2006. <http://seneca.uab.es/hmic>

³⁰ Rodrigo, Javier. "Internamiento y Trabajo forzoso: los campos de concentración de Franco". *Hispania Nova, Revista de Historia Contemporánea*, núm. 6, 2006. Pàg. 6

³¹ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña", *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, núm 31, 2009. Pàg. 151

³² Rodrigo, Javier "Internamiento y Trabajo forzoso... Pàg. 9

AUTORIDAD QUE DEPENDE		TRABAJOS QUE VERIFICAN		AUTORIDAD QUE DEPENDE	
NO.	CLAS.	DESPLAZAMIENTOS			
133	F.M. Palau de Sabaderra	Reconstrucción puentes de Vilafranca a Rosas.	1d 1d 1d 1d	Regimiento de Fortificación num. 3.	1d 1d 1d 1d
135	F.M. Manresa	Fortificación Recuperación material guerra Construcción puente	1d 1d 1d 1d	Servicio Militar Puentes y Caminos 4ª Región	1d 1d 1d 1d
134	F.M. Martorell	Construcción puente	1d 1d 1d 1d	Excmo. Sr. General Jefe de la 15 División	1d 1d 1d 1d
136	F.M. San Vicente de Castellet	Reparación carretera Reparación puente	1d 1d 1d 1d	Servicio Militar Puentes y Caminos 4ª Región	1d 1d 1d 1d
140	F.M. Barcelona	Parque Intendencia	1d 1d 1d 1d	4ª Región Militar	1d 1d 1d 1d
147	F.M. Manresa	Construcción pista Construcción puente	1d 1d 1d 1d	Servicio Militar Puentes y Caminos 4ª Región	1d 1d 1d 1d
150	F.M. Prat de Llobregat	Construcción puentes Construcción túnel Construcción puente	1d 1d 1d 1d	Comte Jefe 1er Bat del Rgte no 2 de	1d 1d 1d 1d

Il·lustració 6. Mostra d'un llistat de localitats del Principat de Catalunya on es realitzen treballs de reparació d'infraestructures danyades durant la guerra per part dels Batallons de Treball. Dins el cercle blau es veu les feines que havien de realitzar els batallons a Lleida, reparant en aquest cas un parc d'intendència. Font: Archivo

Intermedio Militar Pirenaico (AIMP), Capitanía General de la 4ª Región Militar

Un cop acabada la guerra la majoria de camps van ser dissolts, ja que els nacionals van preferir donar prioritat als Batallons de Treball en veure ràpidament el bon funcionament que aquests batallons tenien a l'hora de construir i reparar infraestructures de caràcter civil o militar en aquelles zones castigades per les batalles. Els presoners eren emprats com a mà d'obra semi esclava molt rentable que s'encarregava de reconstruir un país en runes sense capacitat econòmica per invertir en reparacions. A més, el fet d'utilitzar-los per treballs forçats era una manera de seguir-los castigant durament com a perdedors i traïdors a la pàtria, se'ls adoctrinava en l'esperit del *Movimiento*³³.

Il·lustració 7. Batalló de Treballs Forçats desfilant en un Camp de Concentració franquista a la província d'Àlaba (Euskadi). Data desconeguda. Font: Imatge d'autor desconegut provinent del llibre *El Campo de Concentración de Nanclares de la Oca*

³³ Rodrigo, Javier. 'Vae victis! La función social de los campos de concentración franquistas', *Instituto Universitario Europeo*, Florència, 2001. Pàg. 167

Dintre d'aquesta funció de control i subjugació dels presoners s'ha de destacar tanmateix una de les raons de la seva existència més fonamental. Com bé ha indicat Javier Rodrigo³⁴, tenien una especial rellevància per a la depuració ideològica i repressiva tan a nivell individual com social dels representants i simpatitzants de la Segona República, els moviments obrers, progressistes, sindicalistes o modernistes. En altres paraules, tota mena de pensament contrari i amb capacitat d'oposició envers al nou Estat victoriós i els seus valors.

Il·lustració 8. Columna de presoners republicans internats al Camp de Concentració de Reus realitzant obres a la plaça del Mercadal. Data desconeguda. Font: Imatge d'autor per determinar provenint del Centre de la imatge Mas Iglesias de l'Ajuntament de Reus

2.2 L'ORGANITZACIÓ CONCENTRACIONÀRIA A CATALUNYA

A Catalunya, entre 1938 i 1942 van estar en funcionament al voltant de 16 camps³⁵, repartits entre catorze localitats (vegeu il·lustració 9). Tenien com a objectiu primordial propiciar un control absolut sobre els presoners capturats durant les últimes operacions militars en territori català i tanmateix, una funció psicològica envers la població civil, ja que evidenciaven l'ocupació del territori per part dels rebels i recordaven la contundent derrota republicana. A més, eren clau com a complement penitenciari i extrajudicial d'unes presons abarrotades i al precipici del col·lapse³⁶.

³⁴ Rodrigo, Javier. 'Vae victis! La función social de los campos de concentración franquistas', *Instituto Universitario Europeo*, Florència, 2001. pp. 161-170

³⁵ Malgrat que es té constància sobre 16 camps, encara falta molta recerca per tal de poder dir amb precisió el nombre exacte de centres de reclusió dins el Principat de Catalunya.

³⁶ Montfort, Aram. "Els camps de concentració franquistes a la província de Lleida". *Centres de Recerca del Pla d'Urgell Mascançà*, núm. 7, 2016. Pàg.118

Un cop finalitzat el conflicte, els centres que van continuar funcionant tan a Catalunya com en tot el territori de l'Estat espanyol foren emprats principalment per retenir i classificar als nombrosos presoners de guerra i refugiats, així com per servir d'espai on s'organitzaven els enviaments d'abundants presos als durs Batallons de Treball. Unitats militaritzades que sota un control rigorós servien com a mà d'obra esclava fent qualsevol tipus de feina relacionada amb la guerra (reconstrucció d'infraestructures, descarregar trens, xarxa ferroviària o l'acomodament de les instal·lacions militars).

Per afegir més penúries als desmoralitzats i derrotats *rojos*, les condicions de salubritat de les instal·lacions on residien per imposició del règim eren rotundament pèssimes. En part, com a resultat de la política franquista d'invertir en donar més transcendència a la seguretat i control dels recintes penitenciaris que en l'adequació dels espais per a una millora de les condicions de vida dels reclusos i adaptar-los per a unes mínimes condicions higièniques³⁷.

Dins el Principat, l'organització d'aquests espais seguia una lògica geogràfica pràctica. Per entendre millor la seva distribució, la imatge 9 reflexa de manera diferenciada les quatre diferents zones de distribució, cadascuna amb les seves singularitats. En primer lloc trobem els camps del nord del Principat (cercle blau) amb les ubicacions següents: Figueres, Puigcerdà, Seu d'Urgell, Bossòst i Tremp. Aquests centres estan situats en tals indrets a causa de la seva posició geogràfica. Bàsicament perquè resten al mig de les rutes que connecten el nord d'Espanya amb els estats veïns de França i Andorra. Per tant, col·locant un seguit de camps en aquestes localitats més septentrionals s'afavoria un control dels fluxos d'exiliats republicans que travessaven els territoris conquerits per Franco en direcció França o tanmateix per retenir aquells que varen tornar a Espanya – fugien de l'avenç del Tercer Reich – després d'un breu exili³⁸.

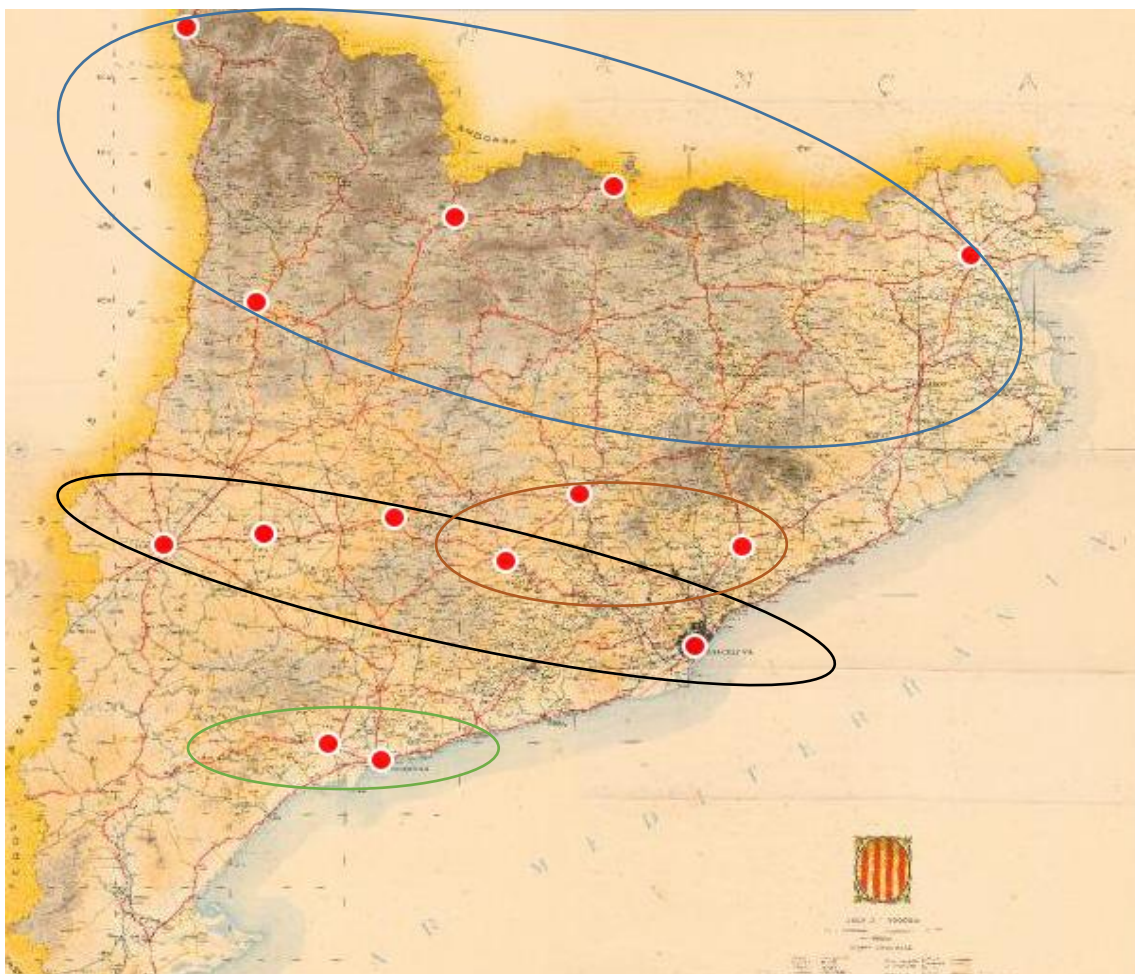
Més al sud, els camps de la Catalunya Central (cercle taronja): Manresa, Granollers o Igualada – foren creats durant l'ofensiva final a Catalunya – que servien d'enllaç entre les zones de l'interior i el sud del Principat, mentre els camps de les poblacions de Lleida,

³⁷ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña", *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, núm 31, 2009. pp. 153-155

³⁸ Montfort, Aram. "Los campos de concentración..." pp. 159-160

Mollerussa, Cervera, Igualada i d'Horta (Barcelona) seguien el curs de l'actual autovia A2 que connecta Madrid amb la ciutat comtal (cercle negre)³⁹.

Per últim, hi trobem aquells centres situats a la part més meridional, concretament al Camp de Tarragona (cercle verd), localitzats a les poblacions de Reus i Tarragona. Aquestes ciutats van veure la implantació de camps de concentració no únicament per ser urbs de dimensions considerables, sinó pel fet d'estar pròxims al curs de les transcendents xarxes ferroviàries i de transport en direcció València i Aragó. Per tant, aquesta proximitat amb les rutes ferroviàries facilitava la concentració de grans quantitats de reclusos amb una major flexibilitat i rapidesa⁴⁰.

Il·lustració 9. Mapa de Catalunya el 1936 d'elaboració pròpia. Els punts rojos indiquen les diferents poblacions on el règim franquista va configurar camps de concentració. Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i el Memorial Democràtic de Catalunya

³⁹ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña", *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, núm 31, 2009. Pàg. 161

⁴⁰ Montfort, Aram. "Los campos de concentración..." Pàg. 160

Entre mitjans i finals de 1939 amb la guerra ja finalitzada en el conjunt del territori espanyol i coincidint amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial a bona part d'Europa la majoria de camps de concentració a Catalunya van ser tancats. Les causes principals d'aquestes clausures foren primordialment per motius pràctics; manca de recursos per adequar-se a les onades de reclusos o be perquè pel trasllat de presoners d'alguns centres cap a altres camps tan de treball com de presoners de dimensions més amples.

Per exemple, un dels diversos camps que es va mantenir operatiu un cop enllestida la guerra fou el que es localitzà a la població de Reus (vegeu il·lustració 8). Inaugurat el gener de 1939 arran de la necessitat bèl·lica de controlar i vigilar els nombrosos empresonats republicans capturats durant l'exitosa Ofensiva de Catalunya, va funcionar fins al 1942, emplaçant-se en diversos espais (no estan confirmades totes les ubicacions però si consta que va estar un temps al que llavors era el convent de Sant Francesc i a l'Escola del Treball) de la ciutat. En aquest centre hi varen passar prop de 3.000 presoners durant l'abril de 1939, data en la qual encara no s'havien reduït els reclusos. Però ja el 1942 únicament n'hi havia 1.253⁴¹.

Aquesta reducció d'interns en poc més de tres anys és una petita mostra que reflecteix la dinàmica concentracionària que varen dur els camps franquistes en territori català durant els primers mesos de la postguerra. Les causes tot sovint d'aquesta disminució de reclusos foren per motius de redistribució, els quals en ser tan nombrosos no tenien cabuda en els recintes construïts fins al moment. Per aquesta raó i per la incapacitat de construir nous espais més amples on ubicar-los o pel fet que ja no eren cap amenaça significativa per l'Estat molts camps a escala del Principat foren o tancats o reduïts en dimensions⁴².

De totes maneres, en línies generals, els centres que varen quedar operatius van veure reduïdes les seves dimensions considerablement. En part per l'alliberament d'una bona quantitat de presoners, que van ser alliberats gràcies a la *Orden del Ministerio del Ejército de 15 de mayo de 1940*, la qual permetia a la majoria dels presos poder sortir i obtenir la llibertat. A més a més, en alguns casos se'ls va donar una nova funció. I és que coincidint

⁴¹ Duch, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme, 1939-1951*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.

⁴² Dades extretes d'una entrevista realitzada al senyor Miquel Morera per part del Memorial Democràtic. Més informació i l'entrevista completa disponible a:

http://banccmemorial.gencat.cat/web/search_free/?busqueda=miquel+morera&nregpp=10&filtro=y

[Consultat el 21/02/2018]

amb la mobilització de les quintes de 1936 i 1941⁴³ i l'arribada d'onades de refugiats provinents de França van propiciar l'obertura d'una nova generació de camps de concentració, que malgrat ser més petits en dimensió, van seguir l'estela dels antics camps, sent escenari de nombrosos maltractes, tortures i assassinats⁴⁴.

2.3 LA REPRESSIÓ FRANQUISTA A LA CIUTAT DE LLEIDA

El començament de la postguerra a la capital de la Terraferma va iniciar-se dins una esfera de caos i confusió. Una de les primeres accions que van dur a terme els nacionals per a controlar la ciutat fou cessar tots els càrrecs públics de l'administració local i provincial per així col·locar en els punts de poder aquells individus simpatitzants del règim franquista, principalment provinents de les esferes falangistes, conservadores i militars. A més, van instaurar un nou sistema organitzatiu que obligava aquells funcionaris que havien treballat per a la II República i que volguessin recuperar el seu antic lloc de treball ha sol·licitar l'ingrés al funcionariat de nou i, ser avalats per dues persones que valoraven les actituds polítiques o els antecedents d'aquests aspirants⁴⁵. A principis del mes de gener del 1939 sabem que el governador civil – màxim responsable de l'administració a Lleida i de tota la seva província – fou Juan Antonio Cremades, encarregat de du a terme aquesta política repressiva i de consolidació del nou règim⁴⁶. Dins la mateixa ciutat els primers que van ser nombrats per ordres dels feixistes per a ser Paers en cap al front de l'ajuntament foren en primer lloc en Valentín Martín Aguado (1938-1939) i, quan va acabar la guerra i s'inicià la repressió de la postguerra, hi hagué al capdavant Ramon Areny Batlle (1939-1941). Com a cap del govern civil fou col·locat Luís Ventalló i com a governador militar José Voyer, el qual durà fins a l'agost del 1938, moment que fou substituït per Fernando Vázquez⁴⁷.

⁴³ Quinta formada oficialment el maig de 1940 i dissolta el 1942. Estava integrada per reclutes desafectes per l'exèrcit que feien el servei militar. Eren utilitzats principalment com a mà de treball inclosos en unes unitats militars anomenades Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors (BDTS).

⁴⁴ Montfort, Aram. "Els camps de concentració franquistes a la província de Lleida". *Centres de Recerca del Pla d'Urgell Mascançà*, núm. 7, 2016. Pàg.128

⁴⁵ Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Biblioteca Abat Oliba: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. pp. 365-368

⁴⁶ Barrull, Jaume; Jarne, Antonieta i Mir, Conxita. *Història de Lleida. De la restauració al franquisme*. Lleida: Pagès Editors, 2003.

⁴⁷ Gelonch, Josep. *El Poder Franquista a Lleida, 1938-1951*. Lleida: Col·lecció Josep Lladonosa i Edicions i publicacions de la Universitat de Lleida. 2012.

El control de la població es va fer efectiu de forma política i social, dins un context que era en aquells moments preocupant. I és que entre mitjans i finals del 1939 les noves autoritats feixistes es van trobar desbordades per l'allau ingent de nous presoners (la majoria soldats republicans) i refugiats que abarrotaven les presons o els centres d'internament⁴⁸. Així, dins aquest clima d'incertesa van agafar una importància cabdal per a mantenir l'ordre i retenir – per poder classificar posteriorment els presos – les diferents presons de Lleida com: el Seminari Vell, la Presó Provisional, la fàbrica Vilalta o la Seu Vella, la Caserna de la Cavalleria o la Caserna de la Panera. Centres que varen funcionar entre els anys 1938 i 1943 d'una forma molt precària i improvisada.

En vistes generals, aquests espais d'horror i tortura van restar la majoria del temps que van estar en funcionament per sobre les seves capacitats a l'hora d'acollir presos. Com afirma Mercè Barallat, entre 1938 i 1945 van haver-hi al voltant de 30.000 presoners en una ciutat que abans de la diàspora i la fugida massiva havia comptat amb prop de 40.000 habitants⁴⁹. Vista la precarietat de dades, és francament difícil comptabilitzar amb precisió el nombre de presos que varen romandre en les presons lleidatanes durant el final de la guerra i el començament de la postguerra, bàsicament perquè els franquistes no van poder (limitacions materials o de temps) o voler elaborar expedients, fet que ens deixa en una situació de desconcert a l'hora de poder donar dades exactes sobre el nombre total de reclusos. Una justificació davant aquesta situació és l'explicada en l'apartat anterior d'aquest treball; els camps seguien la dinàmica bèl·lica i d'improvisació, a més que hi havia una manca crònica de supervisió per part de les autoritats per fer efectiu un control rigorós, ben organitzat i burocratitzat, fet que ha repercutit negativament pels historiadors al deixar-nos amb una falta considerable de documents.

En un principi els camps de concentració es van edificar per rebre en la seva majoria presoners de guerra, mentre que les presons estaven dissenyades per acollir desafectes de la població civil, és a dir, els presos comuns. Aquesta idea però no es veu plasmada durant els anys que comprenen des de la caiguda de Lleida, el 1938 i la llarga postguerra que durà fins el 1945, ja que tot centre penitenciari fou utilitzat com a camp⁵⁰.

⁴⁸ Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Biblioteca Abat Oliba: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. pp. 121-122

⁴⁹ Més informació sobre les dades demogràfiques de la ciutat de Lleida durant els últims anys de la Guerra Civil i la postguerra, disponibles a: <https://www.idescat.cat/emex/?id=251207> [Consultat el 11/04/2018]

⁵⁰ Vinyes, Ricard. *L'univers penitenciari en el franquisme* Barcelona: Crítica, 2003. pp 485-498

Il·lustració 10. Presó Provincial de Lleida. Data i autor desconeguts. Font: Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI)

Principalment perquè el desbordament de soldats capturats que patien els nacionals en l'espai urbà era tant gran que els va obligar a crear en tota zona disponible veritables centres de reclusió de caràcter concentracionari.

Dins aquests centres s'hi trobaven majoritàriament presos polítics (soldats republicans, sindicalistes, militants d'esquerrres o simpatitzants de la República). Els presos comuns per la seva part eren molt escassos i quasi bé la seva estada dins les presons era breu, ja que tenien prioritat els presos ideològics i contradictoris al nou estat⁵¹. Progressivament les presons es varen anar buidant. La sortida d'aquests indrets hostils podia ser per diverses causes: per ésser traslladat a una altra presó, execució, enviat a camps de treball o, si tenia sort el reclus, per concessió de la llibertat condicional. Durant els primers anys de l'ocupació es té constància que van ser afusellades prop de 100 persones a la ciutat, en alguns casos els processats reberen la pena capital de forma pública – així s'aconseguia atemorir i controlar els ciutadans –. Per exemple, tenim constància d'un cas de 6 presoners acusades d'espionatge, que després de ser jutjats en un judici precari i sumaríssim foren abatudes al que avui és el Carrer Camp de Mart⁵².

⁵¹ Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Biblioteca Abat Oliba: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. pp. 122-123

⁵² Graus, Julià. *Crònica de la Lleida Franquista 1938-1975*. Lleida: Virgili i Pagès S.A, 1989. Pàg. 22

A més de la repressió tan física com institucional que patí la ciutat de Lleida i tot el conjunt de territoris republicans que havien estat capturats pels franquistes, s'ha de ressaltar el fet que a finals de l'any 1938, concretament el 20 de desembre, es creava per part de l'organisme del *Movimiento* que controlava els mitjans de comunicació a nivell estatal l'únic diari local de la ciutat; *La Mañana*. Amb la creació d'aquest rotatiu i la conseqüent prohibició de tota mena de premsa lliure s'intentava donar solidesa i vertebrar ideològicament el discurs dels nacionals dins la ciutat, ja que controlant els mitjans de comunicació és més fàcil manipular la població⁵³.

4. EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DE LA SEU VELLA DE LLEIDA. 1938-1940

Un cop explicat el context social, polític i militar de l'Espanya, Catalunya i Lleida de la Guerra Civil i la postguerra és el moment d'analitzar l'impacte directe del conflicte. No únicament en la destrucció d'espais urbans per les bombes o els cruents enfrontaments bèl·lics, sinó que és hora de veure els seus efectes repressius més immediats de l'ocupació franquista en el conjunt monumental de la Seu Vella. Així doncs, en aquest apartat es durà a terme una explicació històrica el més detalladament possible dels esdeveniments – intentant aprofundir en qüestions que fins al moment cap historiador ha estudiat exhaustivament – tot i les series dificultats de trobar documentació que facilitin la comprensió de com estava configurat i s'articulava el terrible Camp de Concentració del *Castillo de Lérida*, operatiu des de 1938 fins al 1940.

Aquesta investigació ha estat realitzada exclusivament a partir de dades recollides en uns pocs treballs historiogràfics realitzats anteriorment, entrevistes a diversos testimonis orals que varen presenciar l'horror del camp i ofereixen una visió diferent d'aquella donada de forma oficial i, per últim, amb documentació trobada en arxius tant militars com civils. Recollint aquesta informació tant valuosa historiogràficament parlant s'ha elaborat una aproximació històrica del que fou un dels centres concentracionaris més foscos i a la vegada més desconeguts per part dels historiadors i per la immensa majoria dels habitants de la ciutat de Lleida. S'intentarà així dignificar i reivindicar mitjançant aquest estudi un espai on milers de persones hi varen passar, viure i fins i tot en moltes ocasions moriren pel simple fet de pensar de forma diferent al nou règim totalitari.

⁵³ Graus, Julià. *Crònica de la Lleida Franquista 1938-1975*. Lleida: Virgili i Pagès S.A, 1989. Pàg. 20

La Seu Vella no és únicament l'espai més emblemàtic de la capital del Segrià, és també símbol de resistència d'un poble que ha passat moments extremadament cruentos i implacables, successos que ha modelat el paisatge urbà de la ciutat de forma irreversible, on els seus efectes encara avui en dia són ben visibles i mereixen doncs una especial menció.

Abans de començar amb la recerca pròpiament dita, detallaré un seguit d'esdeveniments que serviran com a introducció per situar-nos cronològicament just abans de la construcció del camp franquista, dades que permetran una major comprensió de com era l'organització de l'espai del Turó abans i durant el camp o el nombre de presos que hi varen passar. D'aquesta manera, com a primer punt de l'estudi s'elaborarà una breu explicació sobre el passat militar del turó on es localitza la Seu Vella, ja que no es podria comprendre el motiu de moltes qüestions relacionades amb el camp sense tenir present perquè es localitzava una fortalesa en aquest indret, com és que fou emprada com a caserna militar durant tants anys o el paper que tingué el Castell com espai de control de la ciutat.

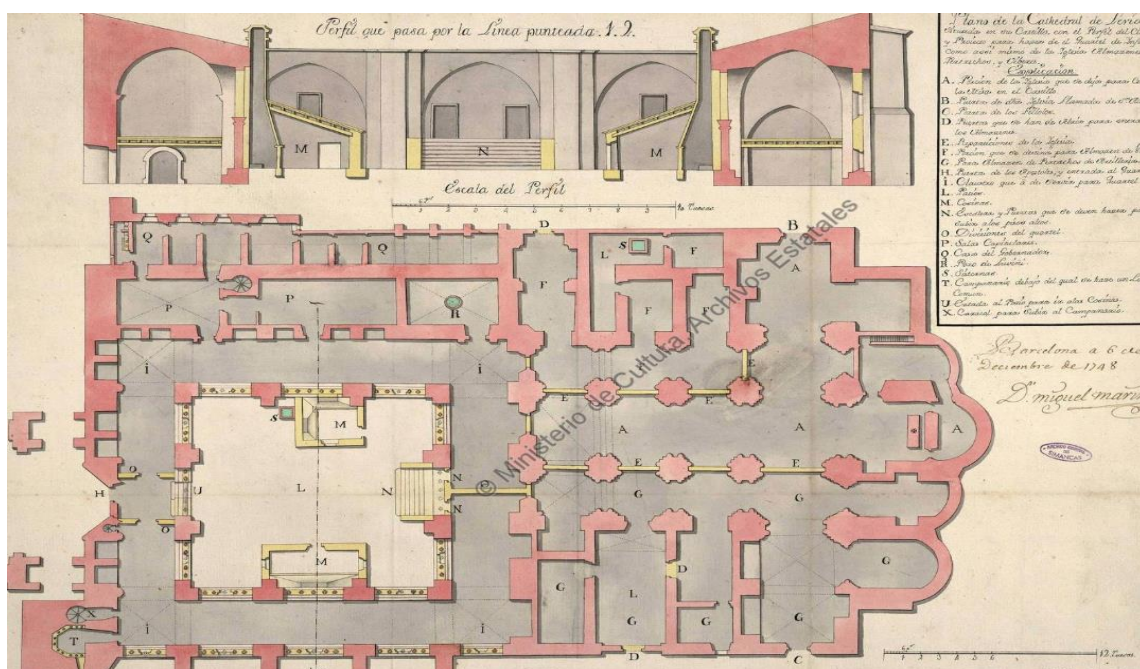
4.1 EL CASTELL SOTA CONTROL DE LA II REPÚBLICA. ANTECEDENTS PENITENCIARIS PREVIS A L'ARRIBADA NACIONAL

Possiblement, la primera experiència com a presó de la Seu Vella en temps contemporanis fou durant els tràgics successos que varen passar a finals del 1934. Quan la declaració de Lluís Companys en la que proclamava l'Estat Català dins la República Espanyola va fracassar. Aquest fet comportà una actuació repressiva immediata per part de l'Estat, la qual va ser ràpida i especialment ferotge envers els separatistes. És seguint aquests esdeveniments a escala nacional que el Castell va veure en pràctica un succés que es repetiria desgraciadament al llarg de la dècada; la implementació d'una presó en les instal·lacions de dalt el turó aprofitant les estructures militars construïdes al segle XVIII.

El cas dels Fets d'Octubre del 1934 es pot considerar un preludi de l'abril del 1938, sobretot per les semblances entre els episodis i en la manera en que es va formar la presó per part de les autoritats repressives en castigar als insurgents. La presó de Lleida com explica Mir es va omplir excessivament a finals del 1934 que tan la caserna de la Seu

Vella com l'edifici de l'actual Panera hagueren d'acollir grans quantitats de presoners, en la seva majoria obrers i camperols de classe baixa simpatitzants de la independència⁵⁴.

La segona experiència com a centre de reclusió del Castell arribà quan es va produir l'alçament militar per part d'alguns sectors reaccionaris de l'exèrcit i simpatitzants del món civil a principis de juliol del 1936. En aquells moments la Seu Vella de Lleida seguia sent emprada – ja venia sent-ho des de feia més de tres-cents anys – com a caserna militar formant part de la IV Regió Militar o també dita Capitanía General de Catalunya, sent la 43a divisió d'aquesta. Tot i que havia canviat de nomenclatura (IV Divisió Orgànica) arran de l'arribada de la II República al poder. En aquells moments el Castell de la Seu Vella era considerat la plaça militar més important de la ciutat, de les demarcacions de Ponent i una de les més destacades en el conjunt del Principat. No és d'estranyar que fou de gran transcendència per part dels revoltats fer-se amb el suport de la guarnició que llavors custodiava la plaça; el 16è regiment d'infanteria *l'Albuera*, capitanejada pel coronel Rafael Sanz Garcia⁵⁵ i així controlar la capital del Segrià.

Il·lustració 11. Vista d'un plànol de l'interior de la Seu Vella per a usos militars l'any 1748. Molt probablement aquesta distribució de l'espai i les dependències foren les que es van trobar quan arribaren els franquistes i ocuparen tan el Turó com la Catedral, convertint tot l'espai en un camp de concentració. Font: Ministerio de Cultura, Archivos Estatales

⁵⁴ Mir, Conxita. *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. Pàg. 559

⁵⁵ Sagués, Joan. *Una ciutat en guerra: Lleida en la Guerra Civil espanyola*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

Des de la Seu Vella es va dirigir – malgrat les enormes dificultats comunicatives – el cop i la coordinació entre militars i civils que s'havien unit en favor de l'alçament. Però fos per fortuna o desgràcia, seguint la tònica majoritària que va produir-se en el conjunt de l'Estat espanyol el cop fracassà estrepitosament. Lleida doncs, no fou cap excepció, i malgrat la gran quantitat de morts que provocà el cop (no es sap la xifra exacta de difunts durant els combats, però es calcula que van ser força nombrosos) sabem que els enfrontaments van durar prop d'un parell de dies⁵⁶. Com explica Joan Sagués, des de les vuit del matí se sentia activitat a la ciutat, crits, xiulets d'ordre, tocs d'alto al foc i algun tiroteig, provocats sobretot per grups de civils armats, els quals combatien juntament amb forces armades revoltades⁵⁷.

La clau pel fracàs nacional fou fruit sobretot de la manca de coordinació entre comandaments militars, ja que ubicats d'alt el Turó de la Seu Vella no podien saber com anaven transcorrent els esdeveniments dins el centre de la ciutat, el que significava que hi havia una falta de comunicació, essencial per fer efectiu el cop. Finalment, aquesta ductilitat va portar als mateixos soldats de la caserna – tot contradient les ordres dels seus oficials que al·legaven que el cop era *Por el bien de España* – a unir-se als manifestants republicans que s'oposaven a l'alçament i resistien en les barricades improvisades alçades als carrers.

D'aquesta manera els simpatitzants a la República amb l'ajuda dels soldats rasos van acabar amb la revolta a la ciutat de Lleida, detenint posteriorment tots aquells colpistes i ubicant-los com a presoners a la Seu Vella per ésser jutjats per un tribunal, el qual en molts casos va dictar la pena capital, i per tant, va portar la mort a alguns oficials rebels⁵⁸.

Segons el testimoni de Ventura Margó entre els anys 1936 i principis de 1938 la II República va seguir donant un ús a la Seu Vella semblant al que portava fent des de l'ocupació del turó el 1707: espai de caserna per als soldats i magatzem de municions. Durant la Guerra Civil però, fou emprada a més per a retenir tan aquells soldats de l'Exercit Popular que havien comès qualsevol mena d'infracció, sobretot faltes lleus (des de conductes inapropiades envers un superior fins a robar menjar de les provisions) durant

⁵⁷ Sagués, Joan. *Una ciutat en guerra: Lleida en la Guerra Civil espanyola*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Pàg. 80

⁵⁸ Sagués, Joan. *Una ciutat en guerra: Lleida...* pp. 80-85

el servei com aquells sospitosos de formar part de l'anomenada Quinta Columna⁵⁹. L'espai on restaven aquests reclusos era anomenat popularment com *El Quartelillo* i es situava darrere la catedral. La seva crònica dels esdeveniments relata que tant ell com un seguit de nens de la ciutat pujaven sovint dalt el Castell per parlar i jugar amb aquells soldats engarjolats, els quals eren sobretot fills de famílies benestants que per no ser enviats al Front d'Aragó juntament amb els seus companys que combatien ferventment, mitjançaven suborns i així podien evadir el servei al front, quedant-se com a reclusos especials dins el Castell de la Seu Vella⁶⁰.

Tanmateix l'ensorrament del Front d'Aragó i l'imparable avenç franquista a les proximitats de la capital del Segrià van significar un punt d'inflexió tan per la ciutat com pel Turó de la Seu Vella de Lleida.

Seguint la cronologia dels events, arran de la intensificació dels bombardejos el març del 1938 i l'augment de manca de seguretat d'aquells presoners ubicats a l'edifici de la Presó de Lleida, les autoritats governamentals seguint ordres del Cap del Preventori i el Delegat d'Ordre Públic van dictar que tots aquells que complien penes de presó i restaven localitzats en els centres penitenciaris de Lleida (aproximadament uns 150) fossin enviats d'urgència al Castell, ja que l'espai de la Seu donava major seguretat als reclusos i als guàrdies davant el perill incessant dels bombardejos.

La falta de documentació corresponent a aquests episodis és accentuada, principalment perquè no consta en el llibre de serveis del Preventori⁶¹. El que ens porta a formular una idea basant-nos en un testimoni d'aquests successos, gràcies al qual podem saber amb suficient precisió com varen anar els fets que permetre l'evacuació del Preventori de Lleida. El protagonista relatava davant la fiscalia franquista de la ciutat de Barcelona el 1940⁶²:

⁵⁹ És coneix com a Quinta Columna a aquells partidaris que resideixen darrere les línies d'un bàndol i conspiren d'amagades envers el govern vigent recolzant així l'enemic i perjudicant l'esforç de guerra de l'altre.

⁶⁰ Dades extretes d'una entrevista d'elaboració pròpia al senyor Ventura Margó el 20/03/2018

⁶¹ Duró, Robert. *Guerra i exili d'un funcionari de presons. El Preventori Judicial de Lleida-Solsona, 1937-1939*. Lleida: Pagès Editors, 2012. pp. 103-105

⁶² Archivo Histórico Nacional, Causa General, caixa 1632, exp. 1

En 28 de marzo de 1938 se hizo cargo de todos los servicios de la Prisión, trasladó a los presos al Castillo un capitán de seguridad que le parece se llamaba Herreros, el que se había hecho cargo de todos los servicios de la plaza tanto civiles como militares y que en virtud de las facultades que se había arrogado dicho capitán se efectuó el traslado de todos los presos al castillo de Lérida [...].

Com s'ha dit anteriorment, els últims dies de la República tan a Lleida com a la Seu Vella van estar marcats pel caos i la confusió. Aquesta situació anàrquica pel que respecta a l'administració governamental era resultat sobretot de la suma de les conseqüències directes de factors com: la cruenta batalla que es lliurava casa per casa en aquells instants, restar sota un dels bombardejos aeris més intensos del conflicte per part de l'aviació feixista i per la incessant artilleria que castigava les línies defensives i la rereguarda.

Aquest seguit de circumstàncies ha impossibilitat detallar per part dels historiadors amb exactitud fins al moment – falta informació burocràtica rellevant d'aquells dies – que va succeir amb els presoners i els funcionaris de presons que estaven ubicats al Castell durant els darrers moments del govern republicà a la ciutat de la Terraferma.

Tot i així, malgrat la manca d'informes institucionals es pot fer una aproximació històrica a dits events gràcies a testimonis orals que van relatar amb força detall com els reclusos traslladats des de la Presó del Preventori cap a la Seu Vella van tenir l'oportunitat d'escapar-se durant la retirada republicana a l'altra riba del riu Segre entre el 1 i el 2 d'abril, gràcies sobretot a la permissivitat dels guàrdies que els custodiaven. Altres presoners curiosament van seguir fidels al seu càstig imposat i van desplaçar-se voluntàriament a peu fins a la població de Cervera sense vigilància, per entregar-se a les autoritats republicanes i així poder ser enviats a altres preventoris com primer fou Cardona i tot seguit la Model de Barcelona⁶³. En mig de la batalla molts funcionaris i alguns pocs presoners foren evacuats i reubicats a Solsona, espai que fou seleccionat per acollir-los⁶⁴.

Així doncs, després de la inevitable caiguda de Lleida el 3 d'abril de 1938 la Seu Vella de Lleida viuria un dels episodis més negres de la història del Turó i la ciutat, com a

⁶³ Documental *Ocupació i retirada. La ruta d'evacuació de la presó de Lleida (1938-1939)*. Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2011

⁶⁴ Duró, Robert. *Guerra i exili d'un funcionari de presons. El Preventori Judicial de Lleida-Solsona, 1937-1939*. Lleida: Pagès Editors, 2012. pp. 106-110

conseqüència de ser convertida en l'espai on milers de persones foren recloses forçosament per causes polítiques en contra de la seva voluntat, sense rebre prèviament un judici just, on arribaren molts d'ells a morir en un complet l'anonimat com a resultat del maltracte i les condicions de vida pèssimes que patiren.

4.2 1938. L'OBERTURA DEL CAMP FRANQUISTA

Quan els legionaris i soldats marroquins sota les ordres del coronel Barroso van ocupar la totalitat de Lleida el 3 d'abril, la ciutat feia dies que s'havia convertit gairebé en un desert, de les prop de 40.000 persones que tenia abans de la guerra únicament hi restaven 6.000. Aquells valents que van decidir quedar-se estaven amagats en els soterranis i refugis construïts durant les hostilitats.

Mentrestant, el riu Segre va veure com a resultat de l'ocupació de la ciutat com es convertia en línia de batalla i es dividia el municipi en dos durant uns mesos molt llargs en que la ciutat va sofrir els efectes de la guerra que altres poblacions com Guernica o Terol havien patit al llarg de la cruenta guerra. Com afirma un escrit procedent del comandament de l'exèrcit nacional redactat a Salamanca el 3 d'abril del 1938 que relata l'ocupació final de la capital de la Terraferma i la presa del Castell⁶⁵:

En día de hoy el Cuerpo del Ejército Marroquí ocupo primero el Castillo de Lérida, la Estación y la parte alta de la población [...] Es importantísimo el material cogido y se han hecho varios centenares de prisioneros.

Ressaltar d'aquest escrit l'última part; la dels presoners. No es podrien concebre les raons per les quals fou creat un centre concentracionari al Castell sense entendre quina era la situació militar al front d'aquells instants finals del conflicte.

En el moment que els nacionals van prendre en l'exitosa campanya d'Aragó tan la capital del Segrià com tots els territoris occidentals de la Província de Lleida, la part oriental d'Aragó i bona part de la Província de Castelló el nombre de presoners va créixer de forma exponencial. Fins al moment la guerra estàtica que es lliurava arreu de l'estat espanyol havia permès als nacionals crear espais de reclusió amb relativa facilitat i temps (excloent els moments posteriors a la campanya del nord de 1937 on es van veure les mancances del sistema penitenciari franquista, visibles des del primer moment de l'aixecament del juliol del 1936), però en el zenit de la campanya i posterior victòria

⁶⁵ Graus, Julià. *Crònica de la Lleida Franquista*. Lleida: Virgili & Pagès, S.A, 1989. Pàg.19

aclaparadora a l'Aragó el nombre de presoners fou tan elevat i sobtat (aproximadament 25.000) que de forma improvisada i a corre-cuita van ser inaugurats nous espais penitenciaris, localitzats tots ells en espais molt pròxims als fronts – aquesta dinàmica la veurem a principis del 1939 durant l'Ofensiva de Catalunya on són inaugurats al voltant de 14 nous camps per internar el que restava de l'Exèrcit Popular al llarg del Principat –.

La falta de documentació trobada fins al moment que relati amb cert detall els esdeveniments que van tenir lloc entre els últims dies de la II República i els dies posteriors a l'ocupació franquista de Lleida no permeten donar una resposta clara sobre les noves reordenacions militars que varen fer els rebels al Castell. Així i tot, podem deduir basant-nos en l'experiència prèvia que havien viscut altres poblacions abans del 1938 (Sevilla i Miranda d'Ebre) o que viuran a partir del 1939 (Reus i Figueres) – ciutats que varen tenir la mateixa sort que la Seu en implantar-se camps de concentracions en les seves proximitats o a l'interior del mateix municipi – alguns aspectes que podrien facilitar l'enteniment dels successos viscuts a la Seu durant aquest període de temps tant fosc.

Des de l'entrada dels rebels a la ciutat de Lleida les necessitats d'encabir els republicans i dissidents al règim en un espai controlat i segur van fer-se imperatòries. Per donar resposta a la creixent demanda d'espais, els nacionals van aprofitar totes aquelles infraestructures que disposava en aquell moment la ciutat: des de la Presó Provincial fins al Seminari Vell, per així permetre acollir el màxim nombre de presoners el més ràpid possible.

Il·lustració 12. Estat de conservació en que es trobava del conjunt de la Seu Vella juntament amb la Canònica. Data: Entre 1930 i 1940. Font: Arxiu Ferrant. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Lleida

La Seu Vella també fou vista com un espai potencial per encabir els nombrosos reclusos. A més de ser la icona i símbol més destacat de la ciutat havia estat històricament un espai de gran rellevància estratègica pel que fa als territoris que configuren la Vall de l'Ebre. Per aquest motiu és molt probable que aprofitant aquest turó dotat amb unes construccions defensives notables, les quals oferien una major seguretat i protecció als interns, els rebels es plantejessin instal·lar al que avui en dia correspon al total del Conjunt Monumental de la Seu Vella un recinte concentracionari que arribaria a ser el més gran nombre i volum de d'interns de la ciutat de Lleida, convertint-lo en un dels camps de concentració més extensos en nombre de presoners i magnitud de Catalunya.

Una de les incògnites que queden encara per determinar a l'espera de futures investigacions recau en el fet sobre si el camp fou obert per ordre del mateix exèrcit nacional o bé va ser obra de l'organisme de l' *Inspección de Campos de Concentración* (ICC), la institució encarregada de l'organització concentracionària a escala estatal.

Molt possiblement fou l'exèrcit el promotor de la creació del camp. Basant-nos en treballs de Monfort⁶⁶ podríem considerar que foren els militars i no l'ICC els precursors, ja que per part de l'ICC i l'Estat Major hi va haver durant tot el conflicte una falta de control i planificació entre els seus respectius òrgans que afavorissin una cooperació efectiva. Això provocava una manca de supervisió crònica que va desembocar que en moltes ocasions (no exclusivament a Lleida) l'exèrcit operés al llarg de la confrontació amb relativa autonomia a l'hora de construir centres d'internament, detall que posaria n'entre dit quin organisme fou responsable de la creació del camp⁶⁷.

Sigui com sigui la Seu Vella s'erigí com un espai d'internament a partir de l'ocupació de la ciutat el 3 d'abril del 1938 fins al seu tancament a finals del 1940. Allà es va retenir indefinidament grans quantitats de presoners, on se'ls va propiciar un adoctrinament tot seguint els principis del *Glorioso Movimiento Nacional* i es van gestionar les classificacions dels presos per si eren enviats posteriorment a la seva retenció a la Seu als durs Batallons de Treball, si eren posats en llibertat o inclús si eren sentenciats a la pena capital.

⁶⁶ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña". *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, núm 31, 2009. pp. 148-149

⁶⁷ Montfort, Aram. "Los campos de concentración franquistas... Pàg. 150

La Seu s'havia així convertit en un camp de concentració i classificació de presoners, convertint-se en un símbol de victòria i poder per part dels invasors envers la població civil, la qual rebia un missatge de terror i veia la seva icona més representativa convertida en un espai de repressió brutal contra aquells que gosaven oposar-se a les noves idees totalitàries.

4.3 L' ORGANITZACIÓ DEL CAMP, EL NOMBRE DE PRESONERS I LES CONDICIONS DE VIDA

Com a conseqüència de l'accentuada manca de mapes de l'organització del camp, fotografies, documentació o llistats de presoners, les tesis sobre com s'articulava l'espai – des de les barraques de presoners, cuines, vàters, etc. – i el nombre de presos que varen romandre en el Camp de Concentració de la Seu Vella de Lleida es formularan les hipòtesis tot recollint les valuoses descripcions històriques donades pels pocs supervivents que han tingut l'oportunitat de recopilar les seves memòries i experiències com a reclusos en entrevistes, algunes d'elles realitzades anteriorment per altres historiadors, mentre que una altra s'ha fet durant l'elaboració del treball. Per al moment dits enregistraments (veure en extensió a l'apartat 4.5) s'han convertit de forma clara com a única font amb suficient contingut de pes que afavoreixi una major comprensió de l'entramat concentracionari al Castell, això significa que és gairebé exclusivament gràcies a ells que podem fer una aproximació històrica prou acurada d'aquest episodi tan fosc de la història de la ciutat de Lleida, Catalunya i Espanya.

Quan va acabar la guerra, la Seu es va convertir en el punt de referència a l'hora d'enviar els abundants presoners republicans. La major part d'ells arribaven des de l'estació de trens (actual Estació Lleida-Pirineus), la qual estava col·lapsada per la quantitat de flux de presos que hi havia. Un cop arribaven els republicans a l'estació els soldats nacionals els acompanyaven en marxes forçoses dalt el turó, sent objecte durant el trajecte de nombrosos maltractes físics i psicològics, cops i humiliacions públiques.

Es calcula que el nombre de presoners que hi va haver al Castell entre el 1938 i 1940 podia oscil·lar entre 4.000 i 6.000 persones depenent del moment. Altres dades provinents d'un altre testimoni, el mossèn Albert Vives i Mir, afirmen que a l'any 1939 hi van haver-hi fins a 7.000 presos⁶⁸. Aquesta espectacular xifra – tenint en compte les dimensions del turó de la Seu – era deguda al fet que com a espai cèntric dins la ciutat i la posició

⁶⁸ Varela, Josep. *Converses a Lleida*. Lleida: Editorial Virgili i Pagès, 1988. pp 99-101

defensiva que permetia un control més fàcil dels reclusos la Seu era un lloc on eren enviats en primera instància tots els presoners que arribaven a Lleida, i un cop allà se'ls classificava i distribuïa en altres espais segons la sentència imposada per un tribunal militar.

Il·lustració 13. Vista aèria del Castell de la Seu Vella de Lleida i el Castell de la Suda. 1. Plaça de la Sardana; 2. Accés a la ciutadella per la Porta dels Lleons; 3. Claustre; 4. Baluard de Louvigny. Font:

<http://www.arquivoltas.com/7-Lerida/01-LeridaSeol.htm>

Per dur a terme aquesta classificació es van demanar per part de les autoritats franquistes – dirigides des de l'agost del 1938 pel governador civil a la ciutat; el coronel Fernando Vázquez Ramos – avals als soldats republicans, sobretot a aquells que formaven part d'agrupacions d'esquerres o sindicals. Si eren de la ciutat de Lleida era necessari un requeriment d'un informe redactat per l'alcalde de barri (persona que controlava les accions dels veïns d'un districte determinat) i en cas de ser de zones rurals era obligatori un aval escrit pel capellà del municipi. Si es donava el fet que el reclús obtenia un aval desfavorable i se li imposava una pena de més de 30 anys de presó o la pena de mort era enviat a la Presó Provincial o al Seminari Vell.

Per contra, si no rebien males crítiques i quedaven exempts d'accions repressives de caràcter més punitives, els presoners podien romandre a la Seu Vella a l'espera de ser reenviats a altres espais concentracionaris, reubicats en Batallons de Treball o obtenir, en cas de tenir una fortuna considerable, la llibertat⁶⁹.

Tots els enregistraments utilitzats en el treball provinents de testimonis que van viure com a captius l'experiència d'entrar a un camp de concentració apunten que l'espai on primer s'encabien els nous presoners, i per tant era l'indret on hi havia més densitat i on s'acumulaven la immensa majoria dels interns, era la plaça més gran del conjunt del Castell, correspondria doncs a aquella que està situada davant de la Porta dels Bernats, batejada actualment com a plaça de la Sardana (1). Així i tot el nombre de reclusos era tant elevat que aquests podien arribar fins a l'esplanada (2) que resta darrere la Porta del Lleó i que dona accés a la ciutadella (vegeu en el cercle vermell l'extensió que feia la plaça on es van acumular bona part dels presoners entre 1938 i 1940).

Desgraciadament com a fruit de la falta d'informació, la investigació duta a terme no ha pogut determinar si els presoners que restaven en les places exteriors dormien al ras – sota temperatures que podien oscil·lar entre graus sota zero o entre els 0° i 5°⁷⁰ – i sense mantes ni llits durant el temps que pogueren ser interns per esperar ser reubicats en altres camps o si tingueren més fortuna i pogueren ser enviats amb la resta de companys a dormir a l'interior de la catedral.

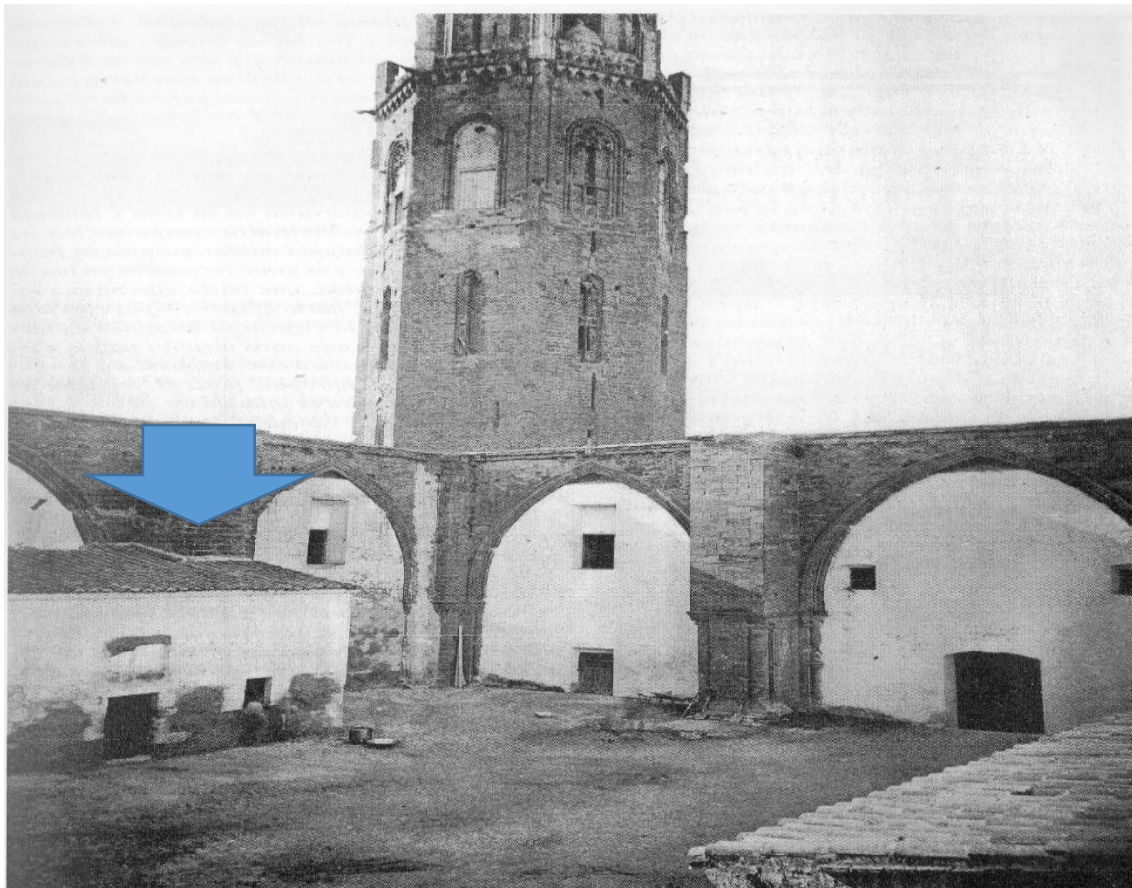
Tanmateix tampoc s'han pogut verificar les funcions d'altres espais inclosos dins el conjunt del camp com podrien ser el Castell de la Suda o els diversos baluards repartits en diferents punts de la fortalesa. Per sort, si podem fer menció a qüestions que tenen a veure amb algunes dependències que resten dins la catedral. Destacar així la utilització del claustre (3) com espai de dormitori per presos (vegeu en la il·lustració 13 l'estat en que quedà l'espai i en la il·lustració 14 una còpia de l'organització de l'interior del claustre), on l'entrada del qual restava en un petit portal ubicat a la Porta dels Apòstols.

⁶⁹ Margó, Ventura. *Memòria històrica a Lleida*. Lleida: Ventura Margó Vives, 2017. pp. 15-16

⁷⁰ Més informació sobre les temperatures climàtiques a Lleida durant el període de la postguerra, disponibles a:

<http://static-m.meteo.cat/wordpressweb/wp-content/uploads/2017/06/19095424/hotnm00000120d.txt>

[Consultat el 18/05/2018]

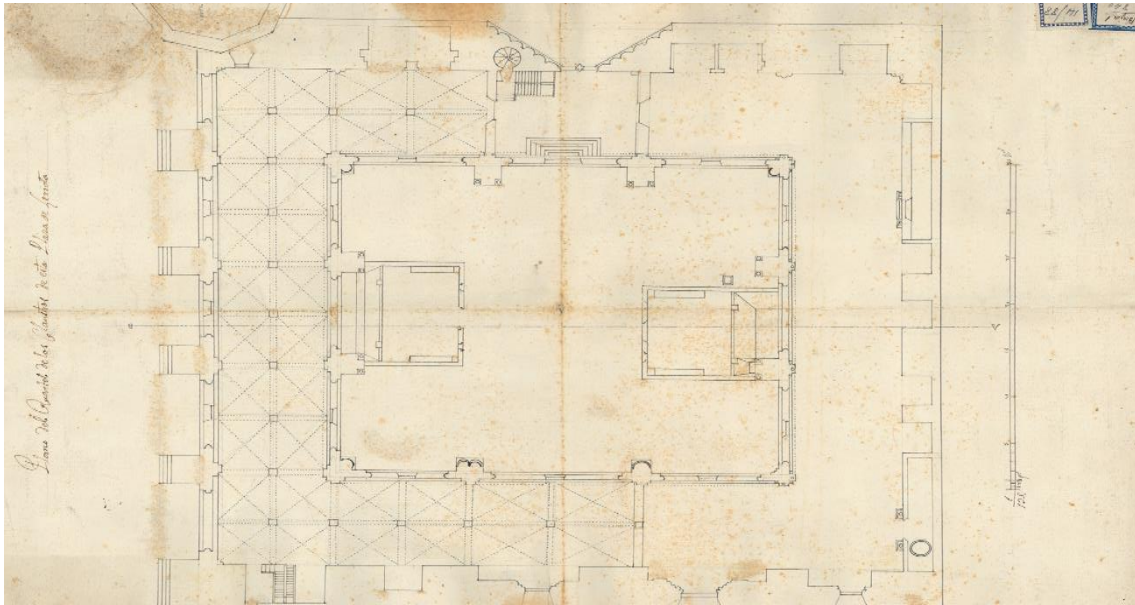

Il·lustració 13. Estat de conservació en que quedà el Claustre de la Seu Vella just després de la retirada dels militars durant la dècada de 1940. Es pot apreciar amb força mesura les construccions que van realitzar al Claustre per construir un segon pis i així habilitar més espai per encabir més presoners. La fletxa blava indicaria l'indret on es trobaria la cuina. Font: Arxiu dels Serveis Territorials a Lleida del Departament de Cultura

Les parets d'aquesta estructura mil·lenària i icona de la catedral s'havien partit al llarg del segle XVIII i XIX, és a dir, amb anterioritat a l'ocupació franquista. Foren tapiades i pintades les parets gòtiques amb calç per aquells militars que havien restat en la caserna i que veien de forma útil per a la seva estada al Castell aquestes pràctiques. A més a més, l'espai estava dividit en dos pisos, on amb un seguit de bigues de fusta es permetia doblar la capacitat d'internament, fet que els nacionals van veure com una oportunitat per ficar-hi molts més presos. Dins el pati central del Claustre hi havia una cuina, i en l'estructura de la nau del creuer si va afegir un pis més per encabir presoners. Els efectes d'aquestes construccions encara són ben visibles actualment en l'estructura arquitectònica del claustre malgrat les nombroses reparacions i reconstruccions que s'han fet a l'espai durant els anys posteriors a la utilització d'aquesta estructura per part dels militars.

El nombre de persones que podrien haver dormit en aquest espai concret és desconegut, però podria oscil·lar entre l'estratosfèrica xifra d'entre 3.000 i 4.000 presos. Aquesta hipòtesi estaria formulada a partir de l'extrapolació de dades del nombre de soldats que

conformaven un regiment militar (2.000 – 3.000 soldats), els quals havien viscut prèviament en les instal·lacions de la caserna militar de la Seu Vella des del segle XVIII. Sabent d'avantsala aquestes dades i coneixent el tracte que rebien els presos, com eren col·locats o com eren encabits de forma inhumana i sense la previsió d'un condicionament òptim de vida per part dels franquistes, podem fer una aproximació del nombre de reclusos que varen ser internats a l'interior del claustre.

Il·lustració 14. Mapa de l'interior del Claustre de data: desconeguda però elaborat dins el període en que la Seu Vella fou caserna militar. Font: Arxiu dels Serveis Territorials a Lleida del Departament de Cultura

Ressaltar al mateix temps un espai que possiblement queda moltes vegades obviat a l'hora d'estudiar la Seu Vella; El Baluard de Louvigny (4), localitzat a un extrem del turó. Les descripcions donades per Ventura Margó relaten que en aquest indret també s'hi acollien reclusos. Ja en temps de la República, aquest espai era conegut popularment amb el sobrenom de *El Quartelillo*, i era on s'ubicaven militars – aproximadament entre 40 i 50 – dissidents amb l'Exèrcit Popular. Els Nationals molt probablement arran de la necessitat urgent d'embotir la sobrecàrrega de presos, van aprofitar aquesta localització per introduir-los, però no es sap encara el nombre total de presoners que pogueren romandre allà, ni quins càstigs rebien o si era un espai especial amb funcions específiques.

Un tema força destacat que és digne de menció recau en un factor essencial a l'hora de determinar si foren maltractats els presoners i les causes de la mort de molts d'ells entre el 1938 i 1940 al Castell; l'alimentació.

El presoner Domingo Mora afirma que al camp es patia fam, molta. La dieta es fonamentava exclusivament amb sardines en conserva que servien com a únic aliment durant les 24 hores del dia. Cada pres tenia només l'oportunitat de menjar-ne dos talls i un cafè al matí, descrit pel testimoni com una veritable ‘porqueria’.

Carles Ticó per la seva banda relata uns arguments semblants als del Domingo Mora, principalment respecte a la qüestió de que va patir també una accentuada fam, on a més s'hi sumaven altres desgracies com el fred, la misèria o els poc desitjats polls.

Aquesta dinàmica de penúries alimentàries era obertament normalitzada en els camps de concentració franquistes al llarg del territori que configurava l'Estat espanyol. En vistes generals, els nacionals per tal de poder seguir explotant la mà d'obra semi esclava i mantenir-la suficientment productiva per realitzar les labors de reparacions i construcció de noves infraestructures donaven aliments de baixa qualitat i força barats – econòmicament parlat pel règim – que anaven des d'un simple bocí de pa fins a tot tipus de llegums i peix. La carn era un luxe que es reservava per festivitats religioses o actes polítics favorables a la ideologia victoriosa. A més a més un altre complement alimentari molt recurrent i important en els interns venia dels enviaments de paquets rebuts des dels cercles familiars, els quals representaven una font de calories clau per a poder sobreviure en condicions òptimes⁷¹.

S'ha de ressaltar un element prou significatiu que il·lustra amb força les condicions miserables que havien d'afrontar els republicans capturats. Domingo Mora explica que els presos que estaven dalt la Seu Vella tenien un accés a l'aigua insuficient, ja que per hidratar l'elevat nombre de presoners hi havia únicament un canó d'aigua de reduïdes dimensions que es malmetia freqüentment. Aquesta manca d'aigua provocava series dificultats d'hidratació i higiene. Nogensmenys mencionar que en els moments de cua per beure, els aproximadament 4.000 presos que estaven interns a principis d'estiu de 1939 fossin pegats a cop de garrot indiscriminadament pels soldats franquistes i sempre acabaven homes amb ferides i danys físics considerables.

⁷¹ Limón, Raúl. ‘Los campos de concentración de Franco: así eran y así se sobrevivía’. *El País*, 2015.

Notícia completa disponible a:

https://politica.elpais.com/politica/2015/09/02/actualidad/1441192097_268557.htm

[Consultat el 04/04/2018]

El mateix Domingo Mora⁷² explica que un bon nombre dels seus companys queien a terra com a resultat de la falta d'aliments ingerits i l'accentuada inanició que sofrien. Aquesta falta d'energia era conseqüència directe de la falta de menjar i consum de calories (dues sardines equival aproximadament a menys de 400 calories i un home adult necessita de mitjana com a mínim 1500 per sobreviure en un estat de salut òptim).

Per sumar més penúries i fer palesa la manca de nutrients, els carcellers obligaven a romandre dempeus als reclusos durant hores – fos de nit o de dia – a la batejada avui en dia com a plaça de la Sardana, ubicada enfront la Porta dels Bernats, per així infligir un càstig tan físic com psicològic que moltes vegades finalitzava amb un bon grapat d'homes, que formaven part de la companyia de presoners al sòl desmaiats. Els quals un cop al terra eren colpejats sense compassió per uns guardes que tenien com a costum normalitzada maltractar-los indiscriminadament. Aquestes humiliacions van estar acompanyades de més activitats punitives, ja que s'hi havia de sumar un altre element: les desfilades militars, on els presoners recorrien en formació de columnes sovint de dalt a baix els carrers de la ciutat en direcció als espais on havien de realitzar treballs forçats. Ventura Margó explica que cada matí beneficiant-se del fet que alguns reclusos eren enviats a realitzar reparacions d'infraestructures des de la Seu Vella fins a altres indrets de la ciutat de Lleida com al riu per edificar ponts o cases per les famílies dels vencedors (a l'actual Avinguda Madrid i plaça de l'Exèrcit), els nacionals aprofitaven el desplaçament per convertir-ho en desfilades militars i reafirmar el seu poder davant una població desmoralitzada i derrotada, on els republicans derrotats – custodiats per un cordó de soldats nacionals – a ulls de la ciutadania i familiars dels presos, eren vilipendiats de forma indiscriminada per part dels guàrdies que rebien l'escalf de les autoritats.

Aquesta conducta per part de les autoritats feixistes era derivada de la idea que tenien els franquistes per a crear el seu nou Estat, en el qual per fonamentar-lo jugaven un paper crucial els presos i els càstigs que rebien. Les humiliacions que sofrien aquests servien de retruc per llançar un missatge ideològic a la població civil, marcat en major mesura per l'intent d'atemoriment sobre ells, amb l'objectiu de provocar una desmoralització de la lluita republicana, que afavoria al mateix temps un desmantellament de qualsevol temptativa d'oposició al nou règim.

⁷² Dades extretes d'una entrevista realitzada al senyor Domingo Mora l'any 2013 a la població valenciana d'Altea quan tenia 96 anys d'edat. Font: Joan Vivent Martín Devesa.

4.4 EL TANCAMENT DEL CAMP

Les investigacions prèvies a l'elaboració d'aquest treball que han cercat informació amb detall sobre el Camp de Concentració del Castell encara no han pogut determinar en quin moment exacte fou clausurat, les causes que van portar a tancar-lo o que va passar amb els interns que restaven sota la vigilància latent dels guàrdies nacionals.

Per aquesta raó, mitjançant documentació fins al moment mai publicada i localitzada a l'*Archivo Intermedio Militar Pirenaico* (AIMP) inclòs dins la *Capitanía General de la 4a Región Militar* que es troba a la Caserna del Bruc (Barcelona), podem fer un petit pas endavant en la recerca històrica al poder fixar dins un espai de temps més delimitat quan fou finalitzat el calvari dins del recinte concentracionari més gran de la ciutat de Lleida.

Com hem vist al llarg del treball, en l'ampli de l'Espanya de 1939-1940, sobretot a partir del finals de 1939, el nombre d'interns va anar disminuint progressivament. Les raons d'aquest succés podia ser resultat de la falta crònica que patia el règim en relació amb la falta d'espai – fet que afavoria en gran mesura l'alliberament de presoners que no tenien perill pel nou ordre establert –, les elevades defuncions de reclusos o l'aposta per la creació d'espais concentracionaris d'extensió i superfície més grans que permetessin tancar altres camps de menor capacitat per així centralitzar-ho tot en centres més grans i de fàcil control.

El camp del *Castillo de Lérida* tampoc fou cap excepció. Poc després de l'obertura del Camp de la Seu, a principis d'abril del 1938, el flux de represaliats va anar disminuint de forma progressiva a mesura que la postguerra avançava. Va tenir però moments d'accentuada afluència de presos provinents del territori català, sobretot entre el període del final de la guerra i principis de la postguerra, és a dir, de finals del 1938 fins a mitjans de 1939.

Aquesta dinàmica es veu reflectida en la política concentracionària de la nova Espanya del general Franco. A mesura que passava el temps i la falta de recursos per abastir els més de mig milió de presoners que ascendia en el conjunt de l'Estat es feia palesa, Franco va reaccionar i incentivà que a partir d'octubre de 1938 es configurés la *Redención de penes por el Trabajo* – conegut a partir de 1942 amb el nom del *Patronado Central de Nuestra Señora de la Mercerd para Redención de Penas por el Trabajo* –, el qual estava capitanejat pel Director General de Presons i tenia l'ajuda d'organismes catòlics. Fou impulsada tal institució com s'ha dit anteriorment a petició del règim, per així pair la

situació de desbordament de presos i poder obtenir de retruc mà d'obra esclava per reparar aquelles infraestructures malmeses durant els combats. Aquesta iniciativa permetia que aquells presoners amb condemes més fluïxes poguessin sortir dels camps on estaven privats de llibertat per ser enviats en altres espais de menor envergadura concebuts amb una funció: treballar. El que suposava un estalvi econòmic per l'Estat de considerables magnituds al no tenir que pagar als treballadors per a les reconstruccions d'infraestructures malmeses durant el conflicte, adequar unes condicions de vida dignes pels presoners o la poca despesa que suposava la mantenció precària que rebien els treballadors⁷³.

Aquesta idea va provocar que en moltes ocasions elevats nombres de presos fossin reenviats a altres espais de reclusió per realitzar les feines de reparació. La Seu Vella com s'ha explicat en punts anteriors del treball era l'espai central i de major importància dins el sistema organitzatiu dels camps a la ciutat de Lleida i, per tant, en tenir el màxim d'interns era l'encarregada de classificar i enviar el major nombre de reclusos en altres espais, provocant així un buidament progressiu del mateix camp, on també si sumava l'augment dels alliberaments d'aquells que quedaven exclosos de penes als Batallons de Treballadors o els desafortunats que rebien la pena capital.

A Lleida, l'estiu de 1940, el nombre de presoners al Castell va anar disminuint considerablement de forma lenta i progressiva, puix que era necessari abans de la retirada total d'aquests habilitar altres zones on fos possible encabir el gruix de republicans capturats. Durant la reducció, la majoria havien estat o bé ficats en llibertat o havien set enviats a altres espais ubicats en altres poblacions del territori. Dins la capital del Segrià una de les localitzacions que va veure incrementat el seu nombre de reclusos – en detriment de la Seu Vella – fou el turó de Gardeny, on els mateixos presoners van construir des de ben entrats al 1939 les instal·lacions del que seria més tard la Caserna Militar de Gardeny, en funcionament fins a mitjans de la dècada de 1990.

Així i tot, els presos havien de treballar en la reconstrucció no únicament del turó de Gardeny. La ciutat de Lleida estava inclosa dins l'organisme estatal del *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*, creat pocs abans de l'entrada dels feixistes a la ciutat, el que suposava que la majoria de reclusos interns en els camps de concentració de

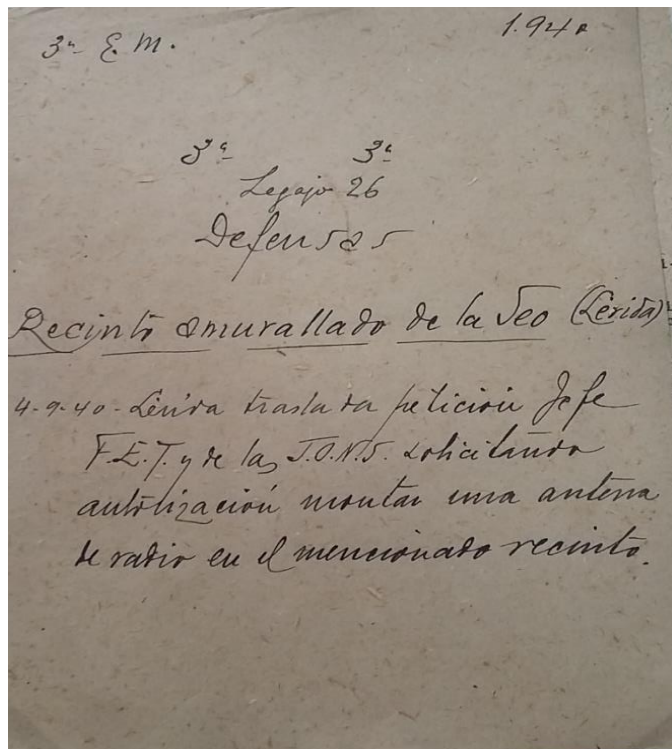
⁷³ Més informació sobre el *Patronato de Redención de Penas por el Trabajo*, disponible a: http://www.presodelescorts.org/sites/default/files/memories_patronat_es.pdf [Consultat el 27/04/2018]

la zona tenien que treballar forçosament per a reparar totes aquelles infraestructures tant civils com militars que prèviament havien estat paradoxalment destruïdes majoritàriament per les noves autoritats durant la guerra⁷⁴.

Tanmateix, seguint els estudis d'Aram Montfort podríem considerar que l'aparell del Camp de Concentració de la Seu Vella va seguir operant fins al moment del seu tancament. Malgrat la manca de documentació, a partir de documents dels Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors sabem que hi havia almenys un centre a Lleida, i és molt probable que fou la Seu Vella, que s'encarregava de distribuir els presos en altres camps especialitzats a recloure treballadors. En un relat del primer arquitecte del règim franquista Lluís Domènech i Torres, el qual treballava dins l'organisme de *Regiones Devastadas* a Lleida, explica que tot sovint al llarg de 1940 es dirigia a la Seu Vella a cercar treballadors per a utilitzar-los com a mà d'obra per a les obres de reparació⁷⁵.

Aquests successos podrien explicar en força mesura la utilització de la Seu encara durant la primera meitat de 1940 com a presó, i la seva funció essencial dins l'entramat concentracionari a Lleida a l'hora de redistribuir els presoners.

Per sort, aquesta funció tant fosca del Castell va veure el seu final a l'estiu de 1940. Mitjançant documents trobats a l'arxiu de la Caserna Militar del Bruc de Barcelona, s'ha trobat durant l'elaboració del treball valuosa informació que permetria datar amb exactitud en quin moment de

Il·lustració 15.. Full inicial de la carpeta on resta la documentació escrita entre els organismes franquistes sobre la construcció d'una Emissora de Radio. Data: 1940. Font Archivo Intermedio Militar Pirenaico

⁷⁴ Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Biblioteca Abat Oliba: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991

⁷⁵ Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra...* pp 136-137

1940 ja no s'hi localitzava una cap mena de camp de concentració ni tenia l'espai ningun altre tipus d'activitat militar directament relacionada amb l'internament de presoners republicans.

En un seguit d'informes inèdits fins al moment es pot llegir amb relativa facilitat la correspondència entre les diverses autoritats del nou Estat ubicades una des de la plaça principal de Catalunya, és a dir, Barcelona i l'altra des de les comandàncies territorials a Lleida. Aquests organismes es van comunicar entre elles al llarg del setembre de 1940, per a valorar un seguit de successos que són claus per comprendre l'estat i l'ús que se l'hi donava a la Seu Vella en aquell moment.

En aquests escrits, l'accidental Governador Militar, cap de la Falange Tradicionalista i de les J.O.N.S (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) i la F.ST. (Federació Sindical de Treballadors), el Coronel Pablo de Peray March, el dia 6 de setembre enviava a Barcelona, concretament a la *Comandancia de Obras y Fortificaciones de la 4ª Región*, un informe en el qual es sol·licitava la col·locació d'una nova emissora de ràdio i comunicava a en una memòria amb número 5785 del 06/09/1940:

Contar con una Emisora de Radio se considera de suma importancia para Lérida, que sea vehículo de difusión de la vida local y medio de propaganda de los ideales Nacionales Sindicalistas, interesa la autorización de este Gobierno Militar para instalar la antena de dicha Radio en el recinto amurallado de la Seo antigua de esta ciudad y en lugar apropiado para tal fin, manifestando que para el control de la instalación designaría a una sola persona, única que deberá tener acceso al recinto.

En dites conversacions burocràtiques cal destacar un altre escrit, essencial per entendre perquè el setembre de 1940 ja no hi havia cap mena de Camp de Concentració a la Seu Vella. Un document enviat el 23 de setembre des del quarter de l'Estat Major (propietari de la Seu Vella) a Barcelona amb destinatari de la *Comandancia de Obras y Fortificaciones* – els quals havien enviat el 9 de setembre un informe amb número 257 – en que deia que podien construir l'Emissora de Radio. El text provinent de l'Estat Major informa:

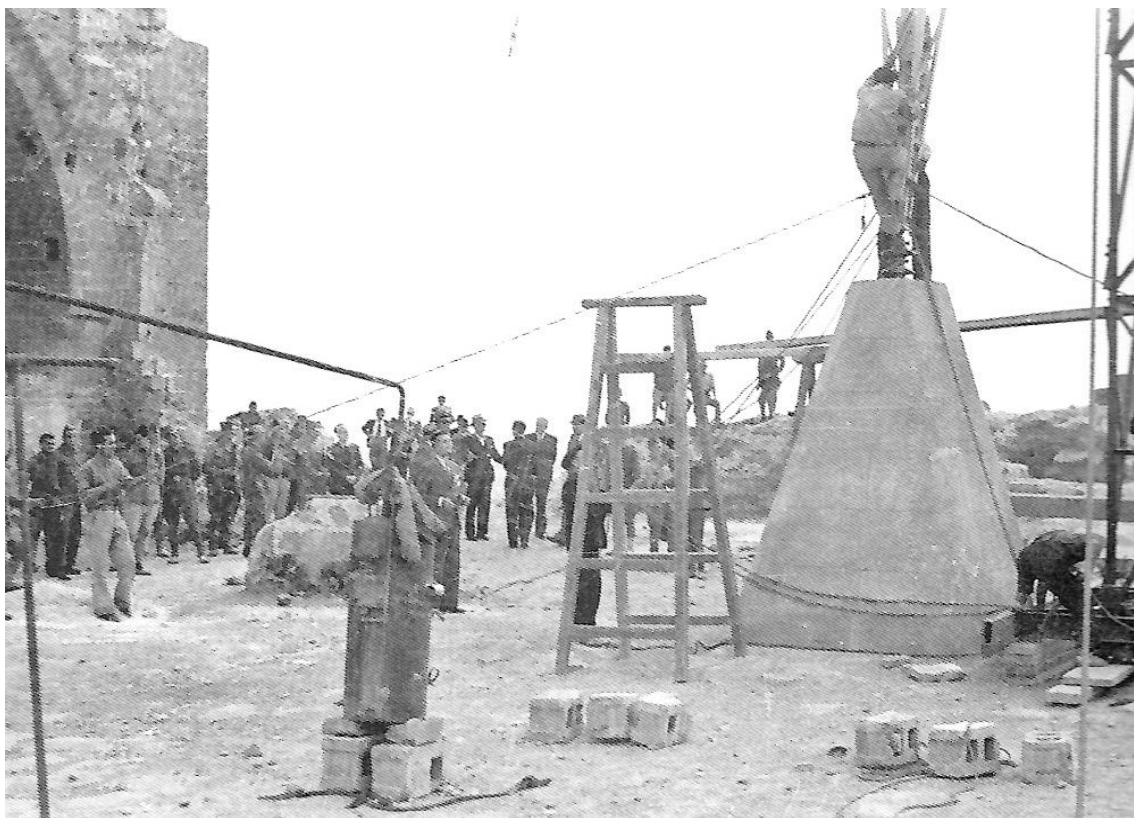
Por lo que afecta a esta Comandancia no existe inconveniente en la concesión de lo que se solicita; toda vez que carece de importancia militar el recinto amurallado, razón por la cual forma parte de la propuesta de cesión al Ayuntamiento por la Junta Regional de Acuartelamiento.

A més a més, l'Estat Major imposava una sèrie de condicions imperatòries per a fer efectiva la construcció de dita emissora. Dos punts destacats de dit escrit remetien:

1ª. – Tendrá carácter temporal y a título de precario, sin que en caso alguno tenga derecho a indemnización el Organismo que solicita esta concesión, en el caso de que por la Primera Autoridad Militar sea ordenado el desmontaje de la antena de esta estación.

2ª.- Esta autorización se renovará anualmente.

Aquests documents (vegeu en detall en l'apartat d'Annexos) donarien una nova perspectiva sobre certes incògnites del Camp la Seu Vella que encara estaven per determinar. A més a més, fonamentaria les tesis escrites per altres historiadors que apuntaven que el Camp de Concentració del Castell va deixar de funcionar com a tal al finals d'agost del 1940, permetent d'aqueta manera explicar com la progressiva evacuació del Castell cap a altres camps de treball va finalitzar en aquell mes d'estiu.

Il·lustració 16. Construcció de l'antena de Ràdio a la Seu Vella de Lleida per part dels franquistes. Data: 1940.

Font: Diari La Mañana, Història Gràfica de Lleida

Així i tot, encara faltaria poder conèixer amb més profunditat i exactitud que va passar amb els republicans capturats un cop traslladats a altres centres concentracionaris, quin tracte van rebre durant el camí a aquests altres indrets, les condicions de salubritat de les noves instal·lacions on van viure, en quins indrets foren enterrats aquells desafortunats soldats capturats que varen morir durant la seva estada dins el camp de la Seu Vella – no se sap del cert a causa de la falta d'informes de difunts quants varen deixar la vida durant els anys que va estar en funcionament el centre –, on van ser enterrats aquells presos – fos a Alpicat, al Cementiri de Lleida o qualsevol espai encara desconegut a l'espera de futures investigacions – o en quines condicions van quedar tant el conjunt del Castell després de la retirada dels presoners com l'estat en què va quedar l'estructura arquitectònica de la Catedral, la qual sabem gràcies a fotografies que restà danyada i en una situació especialment crítica densa el final de la Guerra Civil i els primers anys de la postguerra.

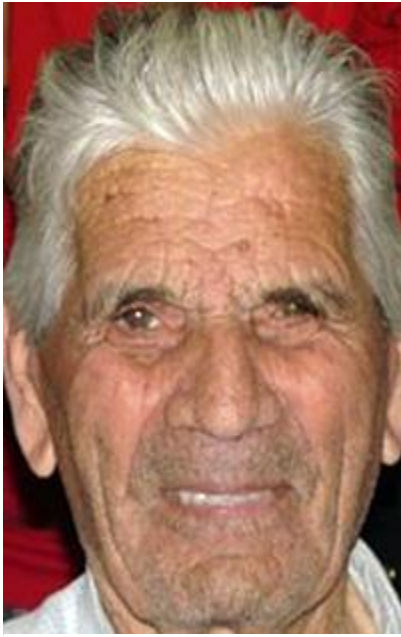
Tanmateix ressaltar una qüestió que es va materialitzar el 1948, però que ja a finals de 1940 les autoritats del nou règim reflecteixen en els escrits evidenciant que tenien present: la concessió de la propietat de tot el conjunt del Turó de la Seu Vella als òrgans de govern de la ciutat, en aquest cas corresponia a l'Ajuntament de Lleida. D'aquesta manera es volia fomentar que s'iniciessin per part de les institucions locals tant les obres de restauració com de consolidació pertinents amb l'objectiu de recuperar un espai tan simbòlic dins la ciutat.

4.5 TESTIMONIS DE LA BARBÀRIE

La història oral permet donar una visió diferent d'aquella escrita oficialment, maquillada i tergiversada en moltes ocasions pels vencedors. A més, ofereix l'oportunitat de donar veu a aquelles persones anònimes i oblidades que han viscut moments crucials en la història d'una societat en un temps concret. Així doncs, els testimonis són una font directa molt valuosa a l'hora d'estudiar qualsevol esdeveniment històric. Sobretot gràcies a la seva memòria i narració dels fets, sempre explicats de forma subjectiva, el que ens ajuda a reconstruir el passat d'una forma no únicament basada en documents, sinó que enriqueix de forma considerable les dimensions de qualsevol treball, nodrint-los d'un seguit de perspectives molt més diversificades que aquella historiografia clàssica, on els testimonis no tenen un pes tan destacat. Claus són per aquest treball aquestes persones per tal de poder reconstruir la història dels camps de concentració franquistes, ja que fent paral·lelismes entre els documents oficials i la memòria d'aquells que varen patir les conseqüències del conflicte podrem no solament descobrir nous aspectes de la dinàmica repressiva de l'estat feixista, sinó que dignificarà i retrà homenatge – en la major mesura possible – la memòria de centenars de milers de víctimes que van passar per aquests camps de mort. És per aquest motiu que en aquest treball s'intentarà deixar per escrit aquelles experiències d'unes persones que ens plasmen una informació de gran valor històric gràcies a les seves vivències que relaten com fou la vida quotidiana dins els camps, les experiències que van sofrir durant els enfrontaments i la postguerra, els sentiments que van sentir, les penúries, i sobretot la lluita per sobreviure. Clars exemples de superació humana d'aquells que van veure la seva vida afectada i canviada radicalment per la creació en aquest cas del Camp de Concentració de la Seu Vella de Lleida. D'aquesta manera, amb les dites dades es dotaria a la historiografia de la Guerra Civil d'entrevistes a contemporanis del moment que enriqueixen la memòria d'aquells anònims i oblidats que van ser reclosos, torturats i humiliats en qualsevol dels altres centenars de camps de concentració repartits per l'Estat espanyol.

Per complementar l'anàlisi històric s'utilitzaran tres entrevistes de testimonis (dos interns i un ciutadà de la Lleida de 1938-1940) per donar una visió més detallada dels fets que van tenir lloc entre 1938 i 1940 al turó de la Seu. Dues de les tres entrevistes han estat extretes d'enregistraments duts a terme prèviament a la redacció d'aquet treball per altres historiadors, mentre que la tercera ha estat realitzada en durant el transcurs de la investigació.

4.5.1 DOMINGO MORA OROZCO

*Il·lustració 17. Fotografia del testimoni
Domingo Mora. Font: Família Mora*

Va néixer el 1916 a Altea, un municipi situat a les proximitats d'Alacant (País Valencià). Fou mobilitzat per combatre a les files de l'Exercit Popular de la República a finals del 1937. Destinat en una companyia d'artilleria, que en un principi era enviada a Maó (Menorca), van esperar-se els integrants d'aquesta unitat a Barcelona, per a ser enviats a les Illes Balears durant uns mesos, però finalment foren enviats tan ell com els seus companys i veïns d'Altea al front dels Pirineus. Molt probablement durant el transcurs de la Batalla del Segre, on van romandre allà durant tot el que quedava de la guerra, movent-se al llarg de la línia de batalla com per exemple per Benavent del Segrià (Lleida). Quan la guerra va acabar i l'exèrcit nacional ocupà Catalunya va ser capturat i enviat en una primera instància a un camp de presoners temporal situat a la població aragonesa de Fraga, però va poder escapar-se i dirigir-se a França travessant els Pirineus. Un cop allà, va ser repatriat i enviat a Lleida, concretament al Castell, on va estar quatre mesos i un dia. Del 12 de febrer de 1939 fins al juny del mateix any⁷⁶.

El seu relat es molt valuós per tal de comprendre en quines condicions de vida vivien els presoners. En l'entrevista ens detalla que segons ell creia, al camp hi havia la xifra de 4.000 presoners, controlats per pocs guàrdies molt violents que es dedicaven a maltractar i agredir físicament els reclusos republicans. Mora afirma que eren alimentats de forma precària i insuficient, ja que havien de nodrir-se durant les 24 hores del dia amb la pèssima suma de dues sardines en llauna, poca aigua per hidratar-se, i al matí prenién una tassa d'una substància semblant al cafè. Arran de la inanició i l'acumulació de cansament soferta per la major part dels presoners molts és desmaiaven durant el transcurs del dia i sobretot quan eren obligats a formar i romandre dempeus durant molta estona. A més les condicions patètiques de vida que havien de patir hi havia un element especialment traumàtic; el fred. Sense calefacció, molt probablement dormint al ras amb poques

⁷⁶ Dossier de la primera fase de llista indicativa redactat pel Consorci del Turó de la Seu Vella de Lleida per ser atès com a sol·licitud per a ser declarat Patrimoni de la Humanitat. Pàg. 165

mantes, aquest testimoni ens narra els fets d'una forma prou precisa per l'edat avançada que tenia quan realitzà l'entrevista.

Finalment Mora ressaltar una qüestió molt significativa que demostra el caràcter classista del nou règim feixista i l'extensa corrupció del sistema. Resulta que al Camp de Concentració del Castell van ser tancats juntament amb ell altres 10 o 12 veïns d'Altea, però molts dels quals provenien de famílies riques, que un cop assabentades que estaven reclosos a Lleida van desplaçar-se cap a la capital del Segrià per demanar l'alliberament dels seus familiars. Les autoritats franquistes, com afirma el testimoni, van deixar els seus companys en llibertat (fos gràcies a suborns o per simpatia de classe), mentre que ell i els seus companys d'estament social més baix van quedar sota disposició dels rebels per un temps més llarg, quedant així exposats a una mort probable⁷⁷.

Fragments de l'entrevista

➤ En quin any se'n va anar a la guerra i el van mobilitzar?

Jo.. vaig anar-me'n poc després, dos anys vaig estar a la guerra, allà als Pirineus. [...] em van reclutar a la casa de reclutes d'Alacant i ens van destinar a artilleria, a Maó. Però ens van dur a Barcelona on vam esperar un any esperant per dur-nos a Maó.

➤ En quin front fou destinat?

Allà en els Pirineus, a la Conca que deien [...] i d'allí ens portaven als llocs on fes falta; el Segre, on vam estar 15 dies rondant, fins que finalment vam quedar-nos tota la guerra a Benavent de Segrià.

➤ Què va fer quan va acabar la guerra?

Vam ser enviats a Fraga, però no hi havia control i vam decidir marxar als Pirineus per fugir a França.

➤ Un cop repatriats on van ser enviats?

A Lérida, al Castell, on vam estar molt temps, patint fam. 4 mesos i un dia vaig estar. Del 12 de febrer al juny de 1939.

⁷⁷ Dades extretes d'una entrevista realitzada al senyor Domingo Mora l'any 2013a Altea quan tenia 96 anys d'edat. Font: Joan Vivent Martín Devesa.

➤ **Moltes persones foren recloses dins el camp?**

Fins a 4.000 persones... una barbaritat.

Gràcies a una recerca exhaustiva duta a terme pel Consorci del Turó de la Seu Vella és van poder trobar una documentació de gran transcendència pels estudis dels camps a la ciutat de Lleida. És va poder recuperar una recopilació de documents (137 pàgines) provinents de la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona on figuraven les altes i les baixes de presos del *Campo de concentración de prisioneros de Lérida*. Així, gràcies a la recerca realitzada per l'equip encarregat d'elaborar el dossier de la candidatura a Patrimoni de la Humanitat de la Seu Vella per la UNESCO⁷⁸ s'ha pogut corroborar la veracitat del testimoni Domingo Mora i el fet que hi va haver un camp de concentració al Turó de la Seu Vella.

CAMPO DE CONCENTRACION DE PRISIONEROS, DE LERIDA

EXTRACTO DE REVISTA PARA LA DE COMISARIO DEL MES DE

JUNIO DE 1939

AÑO DE LA VICTORIA

Ejemplar para: *Recurrente Cuentas.*

Seccion 4ª Capitulo 1º Artículo 1º Grupo 3 bis.

Apellidos y nombres	viaje a la baja	deducir	Pesetas	Centimos
Suma anterior:			6218	10259
Manuel Trinuel Francisco	13	17	28	05
Vigil José Luis	13	17	28	05
Rodrig Calaf Andrés	13	17	28	05
Ros Pere Antoni	13	17	28	05
Mora Orosio Domingo	13	17	28	05
Juan Caño Antoni	13	17	28	05
March Pandred Juan	13	17	28	05
Martinez Jarapovi Pablo	13	17	28	05
Murcia Martinez Gabriel	13	17	28	05
Rocart Valle Manuel	13	17	28	05
Pencala Epina Francisco	13	17	28	05
Morales Olivera Antoni	13	17	28	05
Monserat Bonell Francisco	13	17	28	05
Ramirez Salva Enrique	13	17	28	05
Rioal Rip Jose	13	17	28	05
Carrasco Simone Francisco	13	17	28	05
Cabedo Bellmunt Salvador	13	17	28	05
Monero Salvador Angel	13	17	28	05
Jorret Ripola Juan	13	17	28	05
Jofre Jofre Jaime	13	17	28	05
Molado Ibarra Salvador	13	17	28	05
Meliron Bonell Andreu	13	17	28	05
Pencala Martí Juan	13	17	28	05
Montuel Kapater Florencio	13	17	28	05
Maurici Pite Ramon	13	17	28	05
Montellau Valencia Benito	13	17	28	05
Ramos Martín Francisco	13	17	28	05
Rebolledo Valle Jose	14	16	26	40
Ril Fernando Vicente	14	16	26	40
Rioal Alberich Ramon	14	16	26	40
Olomo Enal Saturnino	14	16	26	40
Llaurado Blauel Vicente	14	16	26	40
Monero Barcelo Juan	14	16	26	40
Suma y sigue:			6443	11175

Il·lustració 18. A l'esquerra, portada de la Revista d'altres i baixes del mes de juny del 1939 del Camp de Presoners de Lleida. A la dreta, la pàgina 96 de la revista corresponent a les baixes del dia 13 de juny. Dins el cercle negre està el nom del presoner Domingo Mora i la seva data de sortida del camp. Font: Biblioteca del Pavelló de la República (CRAI), Universitat de Barcelona. Fons Figueras – Fons FV (Sèrie Fulls Volants)

⁷⁸ Dossier redactat durant la primera fase de llista indicativa per ser atès com a sol·licitud per a ser declarat Patrimoni de la Humanitat. Diferents estudiosos com Anna Oliver, Frederic Vilà o Josep Mª Llop van participar en l'estudi.

4.5.2 CARLES TICÓ GATNAU

*Il·lustració 19. Fotografia del testimoni
Carles Ticó. Font: Memorial Democràtic*

Nasqué el 17 d'abril del 1920 a la ciutat de Balaguer (Lleida). Quan va esclatar la guerra tenia 16 anys. Recorda molt bé les seves experiències en primera persona dels primers enfrontaments del conflicte a la seva població, i es que el POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista) va actuar de forma molt agressiva envers els eclesiàstics, cosa que explica com de tensa eren les relacions entre les diferents faccions de la República i les disputes que es van viure a la rereguarda republicana durant els primers episodis de la guerra. Va romandre a la capital de La Noguera fins l'arribada dels nacionals a principis del 1938, moment en que es desplaçà a Roda de Ter.

És en aquesta localitat on fou cridat a files per servir en l'Exercit Popular com a oficial de transmissions. Durant l'any en que serví va ser destinat en diversos fronts com l'Ebre o al Segre, formant part de la 27 divisió d'elit anomenada *El Barrio*. Va estar combatent per la República fins a les últimes instàncies del conflicte, quan finalment poc abans d'arribar a França va desertar i posteriorment es van entregar voluntàriament a les noves autoritats nacionals.

Sent presoner, el 1939 fou enviat al Camp de Concentració de la Seu Vella, on restà reclòs durant 4 mesos. Finalment després d'esperar-se tants dies patint gana, fred i maltractes tan físics com psicològics va ser reubicat al 125è Batalló de Treballadors per refer infraestructures civils com el pont prop de Montserrat o el de Martorell⁷⁹.

El fet que estigui enregistrada una entrevista sobre un supervivent directe del camp, el qual detalla amb molta precisió els fets i les penúries viscudes durant aquells anys tan difícils al *Castillo de Lérida* significa que dona més validesa encara i confirma la hipòtesi de l'existència d'un espai on varen residir milers de persones que foren maltractades i humiliades per part de les tropes sollevades.

⁷⁹ Dades extretes d'una entrevista realitzada al senyor Carles Ticó per part del Memorial Democràtic. Més informació i l'entrevista completa disponible a:

http://bancmemorial.gencat.cat/web/search_advanced/index.php?page=21&filtro=y&lang=cat

Fragments de l'entrevista

➤ Com es va viure la guerra a Balaguer?

Des de 1936 a 1938 Balaguer va ser un lloc tranquil, de pas per les tropes que anaven direcció al front d'Aragó. És vivia amb normalitat [...] malgrat algun petit incident protagonitzat per les milícies del POUM.

➤ Com fou l'entrada al Camp de Concentració de Lleida. I com era el camp?

Si... van ser les primeres experiències doloroses de la meua vida. [...] vaig patir més a la postguerra que a la guerra. Pel fet que vaig patir gana, moltíssima!, fred, molta misèria, pols, moltes garrotaves i privat de llibertat. I sense saber perquè. [...] Llavors "nos" varen destinar a diferents companyies i vam estar 4 mesos allí (La Seu Vella), diguéssim, sense fer res, tancats. [...] Vam arribar a ser fins 3.000 presoners. [...] I així vàrem estar quatre mesos fins que ens van destinar en un batalló de treballadors.

➤ I com era la vida en un batalló de treball?

Ens van enviar a Olesa de Montserrat, Martorell i Roda de Ter a reparar ponts. [...] Patia molta gana! [...] Vaig tenir molta sort perquè em van "enxufar" com administratiu... per portar la comptabilitat de la companyia, això em donava una mica de llibertat. [...] després de 5 mesos de permís vam ser enviats al Camp de Concentració de Reus, on després d'11 mesos ens van llicenciar, conforme podíem tornar a casa.

4.5.3 VENTURA MARGÓ VIVES

*Il·lustració 20. Fotografia del testimoni
Ventura Margó. Font: Memòria històrica
a Lleida*

Nascut el 1926 a Terrassa, Margó posseeix una gran trajectòria reivindicativa pels drets socials i dels treballadors. És sobretot un testimoni directe que va presenciar – a diferència dels altres dos presos – des d’una perspectiva allunyada de la realitat que vivien els presoners, la creació del Camp de la Seu Vella i el seu desenvolupament durant tots els anys en que va estar operatiu l’entramat concentracionari d’alt el turó. Malgrat ser un adolescent i tenir 13 anys quan finalitzà la guerra i es creà el camp, la seva memòria ens permet estudiar el centre des d’un punt de vista d’un ciutadà de la ciutat de Lleida que destaca altres aspectes moltes vegades oblidats com serien: les condicions de vida de la població civil durant la postguerra, les relacions entre internats i ciutadans, o inclús veure l’impacte i la funció social dels camps en la població civil⁸⁰.

La guerra va marcar la seva vida de forma irreversible, ja que l’hi va fer agafar consciència crítica envers el govern feixista del general Franco. Per aquest motiu va unir-se durant els anys 60 al PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) i va participar en el naixement de Comissions Obreres de Lleida i la Unió de Pagesos. Aquests motius politicoideològics van comportar que el règim l’empresonés fins a dues vegades (una a Lleida i l’altra a la Model de Barcelona)⁸¹.

Fragments de l’entrevista

➤ Com va viure l’entrada a la ciutat de Lleida de l’exercit nacional?

A l’abril del 38, poc abans que entressin, vam marxar de la ciutat a correueta, mentre sentíem els trets, creuant el riu en direcció a la Casa Cros, una antiga gran fàbrica de líquids i antisida. [...] A finals del 39, quan la guerra havia acabat vam torna... tot estava saquejat, no teníem res. [...] Per guanyar diners, anàvem a ajudar a l’estació de trens a

⁸⁰ Margó, Ventura. *Memòria històrica a Lleida*. Lleida: Ventura Margó Vives, 2017

⁸¹ Dades extretes d’una entrevista d’elaboració pròpia al senyor Ventura Margó el 20/03/2018

portar maletes. Aquí recordo unes detencions brutals de soldats republicans que tornaven a casa... La majoria eren enviats al Castell, estava abarrotat.

➤ **A la Seu Vella de Lleida, recorda com estava organitzat el camp?**

El lloc on es va omplir més de presoners és allò que en deien ‘‘El Castell’’... La Seu Vella [...] Al claustre, per exemple, van partir l'alçada amb unes bigues per doblar la capacitat. Estava tot ple de lliteres pels presoners, i van partir el sostre fent un segon pis... estava abarrotat... [...] era gros.

➤ **Va pujar mai allà dalt al turó durant el període en que va funcionar el camp?**

Si, jo hi era allà, tenia 13 anys llavors, tot i que no deixaven entrar a dins jo sempre havia entrat, quan era caserna militar, abans de la guerra, inclús jugàvem amb els soldats. [...] A la plaça hi havia tants soldats que quan sortien cridaven, i nosaltres estàvem al cantó de l'auditori, prop de la primera muralla. Els soldats ens tiràvem a mi i altres 15 ‘xavals’ una corda on ficaven en un drap lligat en una pedra una carta perquè no passes per la censura, perquè l'enviéssim a casa seva per informar que estaven vius i enviessin qualsevol cosa. Tiraven també diners per enviar les cartes i com sempre sobrava ‘algo’ era la nostra propina. Llavors venien els guàrdies i els fotien ‘clotades’ per tornar a dins.

➤ **Com eren tractats els presoners republicans?**

Els tractaven de qualsevol manera... [...] Els feien reconstruir edificis per als nacionals, [...] a més, havien de baixar del Castell per desfilar en les principals avingudes de la ciutat per així ser humiliats públicament com a perdedors.

➤ **Recorda com estaven distribuïts els presoners en els diversos centres concentracionaris a Lleida?**

Com al Castell hi havia tants presos, els demanaven uns avals dels pobles d'on eren, per saber que havien sigut ells durant la República. Si els reclusos eren de Lleida capital, l'aval principal era donat per l'alcalde de barri, un individu posat pel règim que ho coneixia tot. Aquest senyor era utilitzat per les autoritats, que es guiaven del que ell deia. Als pobles, era el capellà. Quan tenien l'aval els carcellers valoraven que fer. Els que tenien penes fortes; capital o de 30 anys eren enviats al Seminari Vell. Els altres, es queden en els diversos camps de concentració de la ciutat.

5. CONCLUSIONS

Al llarg del treball hem vist l'exposició de tots aquells factors tant polítics, ideològics i militars que van propiciar la creació del Camp de Concentració del Castell. Aquest estudi doncs, ha permès comprendre amb major profunditat els efectes més immediats de la guerra tan per als combatents republicans capturats com per aquells edificis de la ciutat de Lleida que van ser emprats per a usos bèl·lics.

Nogensmenys, s'ha pogut veure com funcionava el caòtic i confús sistema concentracionari franquista, desenvolupat al llarg del transcurs de la Guerra Civil espanyola i la postguerra, caracteritzat sobretot per tenir una disposició improvisada ja des del començament de la contesa, derivat de la falta de control i planificació per part de l'Estat Major Nacional. Com a resultat d'aquesta manca de coordinació entre els organismes rebels, l'exèrcit va operar amb relativa autonomia a l'hora de construir centres d'internament, fet que ha desembocat actualment en una situació de manca accentuada de documentació que afavoreixi una major comprensió de com foren organitzats els camps, els nombres de presoners interns en cada un d'ells, nombre de defuncions i llocs on eren enterrats, tracte donat als reclusos, etc. Tanmateix s'ha fet palesa l'enorme complexitat d'una organització estatal extremadament violenta, que combinava un sistema concentracionari (camps o batallons de treball) i un entramat judicial (consells de guerra o presons) per tal de subjugar els soldats de l'Exèrcit Popular i al mateix temps controlar la població dissident mitjançant el terror.

Com s'ha vist al treball, la Seu Vella de Lleida va ser indubtablement entre 1938 i 1940 testimoni d'aquesta dinàmica de terror, mort i tortures. Convertint-se, gràcies a la funció de classificació i internament dels reclusos per a ser enviats posteriorment en altres espais, en el camp més important de la ciutat de Lleida i un dels més grans – tan en espai com en nombre de presos – del Principat Català.

Així i tot, durant l'elaboració de dit Treball Final de Grau s'ha volgut donar certa importància als antecedents previs a l'arribada franquista a la ciutat. Per així poder comprendre amb una magnitud més ampla com d'important per als militars ha estat històricament la Caserna de la Seu Vella i el paper tant transcendental que ha tingut en els esdeveniments contemporanis de la ciutat aquest espai tan singular.

Respecte al camp de concentració pròpiament esmentat, les investigacions dutes a terme ens han portat a destacar alguns aspectes rellevants del funcionament d'aquest. Van des de la creació del camp – fruit de la dinàmica de la guerra i la necessitat d'encabir l'elevat nombre de republicans capturats en un espai segur i ben protegit dels possibles atacs i fugues – fins al tracte rebut per part dels interns que han descrit els testimonis Domingo Mora o Carles Ticó – víctimes directes dels esdeveniments que varen tenir lloc al Castell –, com un dels episodis més durs de la seva vida, on la gana, el fred, el maltracte físic i els polls foren els principals protagonistes d'aquest episodi tan traumàtic.

També s'ha pogut fer una aproximació acurada del nombre d'interns, més elevat de l'esperat a l'inici de la recerca, que s'estendria depenent força del moment cronològic entre l'exorbitant xifra de 4.000 i 7.000 presoners, la immensa majoria d'ells soldats republicans capturats durant els últims dies de l'Ofensiva de Catalunya i la posterior rendició de la II República.

Un altre element a mencionar recau en el fet que és la primera vegada que podem saber amb exactitud en quines condicions de salubritat vivien els reclusos internats dins el Camp de Concentració de la Seu Vella, quins maltractes van rebre per part dels carcellers afins al règim franquista, l'alimentació – pèssima en termes calòrics i nutritius – o fins i tot com s'estructurava i s'aprofitava l'espai de les instal·lacions construïdes al llarg de tot el conjunt del Turó de la Seu Vella en els segles anteriors a l'arribada feixista, per així encabir el màxim nombre de presos i poder tenir-los ben controlats, tot promovent una reeducació d'aquests, sempre seguint les directrius ideològiques del *Movimiento*.

També s'ha intentat donar una altra perspectiva al Camp del Castell, sortint de la visió dels interns exclosos dins aquest espai pròpiament dit, ja que emfatitzant els esdeveniments des d'una l'òptica externa donada pel testimoni de Ventura Margó podem donar un cop d'ull en com la societat civil lleidatana va patir a escala repressiva els efectes del camp, com la Seu Vella es va erigir com un espai al marge i allunyat de la vida quotidiana de la ciutat, les relacions entre ciutadans i interns, la funció repressiva del centre concentracionari i el consegüent impacte del control i atemoriment en la societat per part dels franquistes.

Ja com a última qüestió relacionada amb les conclusions extretes al llarg del treball, remarcar la transcendència per a la investigació realitzada la documentació trobada a l'*Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica* localitzat al Quarter Militar del Bruc

(Barcelona), que ofereix una nova i valuosa informació sobre el tancament del camp i el nou ús de l'espai a través de la instal·lació per a usos de control mediàtic d'una antena de ràdio. D'aquesta manera, gràcies a les conversacions burocràtiques entre diversos òrgans institucionals del nou entramat estatal franquista podem corroborar que al setembre de 1940 ja no hi havia cap mena d'ús concentracionari al Castell de Lleida. A més, aquest seguit d'inèdits documents si es relacionessin amb el context i la dinàmica dels camps de concentració a escala estatal veurem que molts dels presos – també ho expliquen els testimonis – van ser o bé alliberats per la manca de recursos o bé reubicats en altres centres destinats a embotir els Batallons de Treballadors com per exemple al Castell de Gardeny de Lleida. Aquest fet demostraria en part la idea de la disminució progressiva del nombre d'interns no únicament a la Seu Vella, ja que veient aquest fenomen localitzat en un espai concret del territori podria servir com a exemple per explicar una de les dinàmiques que es van viure en el conjunt d'Espanya.

Sigui com sigui, aquesta progressiva proliferació de tancaments de camps a nivell estatal va afectar directament en la Seu Vella i la seva clausura com a camp pròpiament dit. El que donaria peu a les primeres i transcendents conversacions donades a partir de 1940 entre les institucions locals, en aquests cas la Paeria capitanejada pels alcaldes Areny (1939-1941) i Arnaldo Targa (1941-1943) i el govern centralitzat ubicat a la ciutat comtal, en que s'acordaria l'important concessió de tot l'espai del Turó de la Seu Vella per part de l'exercit – portava ocupant el Castell des de feia més de tres-cents anys – a la ciutadania de Lleida per a que iniciés així les obres de restauració i adequació d'aquest espai històric.

Aquest fou el primer pas per a obrir una nova etapa tan per a la ciutat de Lleida com sobretot per a la Seu Vella, la qual va veure la materialització de la sessió el 1948, any en què fou finalment cedida a l'Ajuntament, començant poc després, a principis de la dècada de 1950, les obres de rehabilitació i restauració que per fortuna han anat succeint-se una darrere l'altra des d'aquell moment. Això però, no significa que tinguem totes les peces del trencaclosques completes. Falten encara molts nous estudis històrics que afavoreixin en major mesura aspectes que aquest treball per desgràcia no ha pogut aproximar, que permetin al mateix temps dignificar els presos i la ciutadania que van patir tal camp de concentració amb un major abast i sobretot, retre homenatge a través de la memòria històrica a aquest espai tan singular, únic i especial que representa la Seu Vella.

6. FONTS I BIBLIOGRAFIA

6.1 ARXIUS

- *Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica* (Quarter del Bruc de Barcelona)
- *Archivo Histórico Nacional*
- Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic
- Arxiu del Centre de Documentació del Memorial Democràtic
- Arxiu-Biblioteca del CRAI Biblioteca del Pavelló de la República
- Arxiu Històric de Lleida
- Fons de l'Arxiu dels Serveis Territorials a Lleida del Departament de Cultura
- Fons del *Ministerio de Cultura, Archivos Estatales*
- Hemeroteca digital del Diari "La Vanguardia"
- Hemeroteca digital del diari "ABC"

6.2 BIBLIOGRAFIA

- Barallat, Mercè. *Els bombardeigs de Lleida*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.
- Barallat, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Biblioteca Abat Oliba: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991
- Barriuso, Jordi. "Camps de Concentració i Unitats Disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco", Revista HMiC, Universitat Autònoma de Barcelona, 2006.
<http://seneca.uab.es/hmic>
- Barrull, Jaume; Jarne, Antonieta i Mir, Conxita. *Història de Lleida. De la restauració al franquisme*. Lleida: Pagès Editors, 2003.
- Clavijo, Julio. *La política sobre la població refugiada durant la Guerra Civil 1936-1939*. Universitat de Girona, 2003.

- Documental *Un camp de batalla de la Guerra Civil al Front del Segre: el Merengue i la Lleva del Biberó* (1938). Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2006.
- Documental *Ocupació i retirada. La ruta d'evacuació de la presó de Lleida* (1938-1939). Servei d'Història, Documentació, Patrimoni i Servei de Reproducció d'Imatge. Universitat de Lleida, 2011.
- Duch, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme, 1939-1951*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- Duró, Robert. *Guerra i exili d'un funcionari de presons. El Preventori Judicial de Lleida-Solsona, 1937-1939*. Lleida: Pagès Editors, 2012.
- Galitó, Pol; Gimeno, Manuel; Pita, Rodrigo i Tarragona, Josep. *Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors, 2006.
- Garcia, Xavier. *La meua guerra (1936-1939): Diari d'un soldat de la lleva del biberó als fronts del Pallars*. Barcelona: Garsineu Edicions, 2013.
- Graus, Julià. *Crònica de la Lleida Franquista 1938-1975*. Lleida: Virgili i Pagès, 1989.
- Gelonch, Josep. *El Poder Franquista a Lleida, 1938-1951*. Lleida: Col·lecció Josep Lladonosa i Edicions i publicacions de la Universitat de Lleida. 2012.
- Maldonado, José María. *El frente de Aragón. La Guerra Civil en Aragón (1936-1938)*. Zaragoza: Mira Ediciones, 2007.
- Margó, Ventura. *Memòria històrica a Lleida*. Lleida: Ventura Margó Vives, 2017.
- Mezquida, Luis M^a. *La batalla del Segre: repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña: marcha por Aragón, Asedio y defensa de Lérida, ataques a las Cabezas de Puente de Balaguer y Serós, acción diversiva de Vilanova de la Barca y ofensiva del Bajo Segre, 1938-1939*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1972.
- Mir, Conxita. *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- Montellà, Assumpta. *115 dies a l'Ebre: el sacrifici de la lleva del biberó*. Barcelona: Ara Llibres, 2013.

- Montfort, Aram. ‘‘Els camps de concentració franquistes a la província de Lleida’’. *Centres de Recerca del Pla d’Urgell Mascançà*, núm. 7, 2016.
- Montfort, Aram. ‘‘Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña’’. *Hispania, Revista de Historia Contemporánea*, vol. LXIX, núm. 31, 2009.
- Rodrigo, Javier. ‘‘Internamiento y Trabajo forzoso: los campos de concentración de Franco’’. *Hispania Nova, Revista de Historia Contemporánea*, núm. 6, 2006.
- Rodrigo, Javier. ‘‘Vae victis! La función social de los campos de concentración franquistas’’. *Instituto Universitario Europeo*, Florència, 2001.
- Sagués, Joan, J; Mir, Conxita, Barrull, Jaume. *Ciutadania, espai urbà i memòria a la Lleida del segle XX*. Lleida: Pagès editors-Ateneu Popular de Ponent, 2012.
- Sagués, Joan. *Democràcies, revolució, guerra i dictadura des del turó de la Seu Vella’’ en El turó de la Seu Vella en la història de Lleida*. Lleida: Fundació Pública Institut d’Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 2015.
- Sagués, Joan. *La Lleida vençuda i ocupada del 1938; Una ferida de guerra va dividir la ciutat durant 9 mesos*. Lleida: Pagès Editors, 2014
- Sagués, Joan. *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2003.
- Thomas, Hugh. *La Guerra Civil española*. Madrid: Grijalbo, 1976.
- Torres, Estanislau. *La bossa de Bielsa. La gesta de la 43 Divisió*. Barcelona: Destino, 1977.
- <https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/4964/tjcl.pdf>
- Varela, Josep. *Converses a Lleida*. Lleida: Editorial Virgili i Pagès, 1988.
- Vilà, Frederic. ‘‘Desfeta i recuperació de la Seu Vella’’. *Congrés de la Seu Vella de Lleida*. Lleida: Pagès Editors, 1991.
- Vinyes, Ricard. *L’univers penitenciari en el franquisme*. Barcelona: Crítica, 2003.

7. AGRAÏMENTS

Com a últim aspecte a tenir en compte, donar una càlida i especial menció a totes aquelles persones que han ajudat tant de forma directa com indirecta a elaborar aquest treball. En primer lloc, destacar el paper clau de la tutora, la doctora Antonieta Jarne, clau sobretot durant els primers compassos de la investigació i la recopilació bibliogràfica, esdevenint així un pilar fonamental pel resultat final obtingut. A més a més mencionar que sense la seva supervisió durant l'elaboració de dit Treball Final de Grau el resultat d'aquesta cerca hagués discernit considerablement.

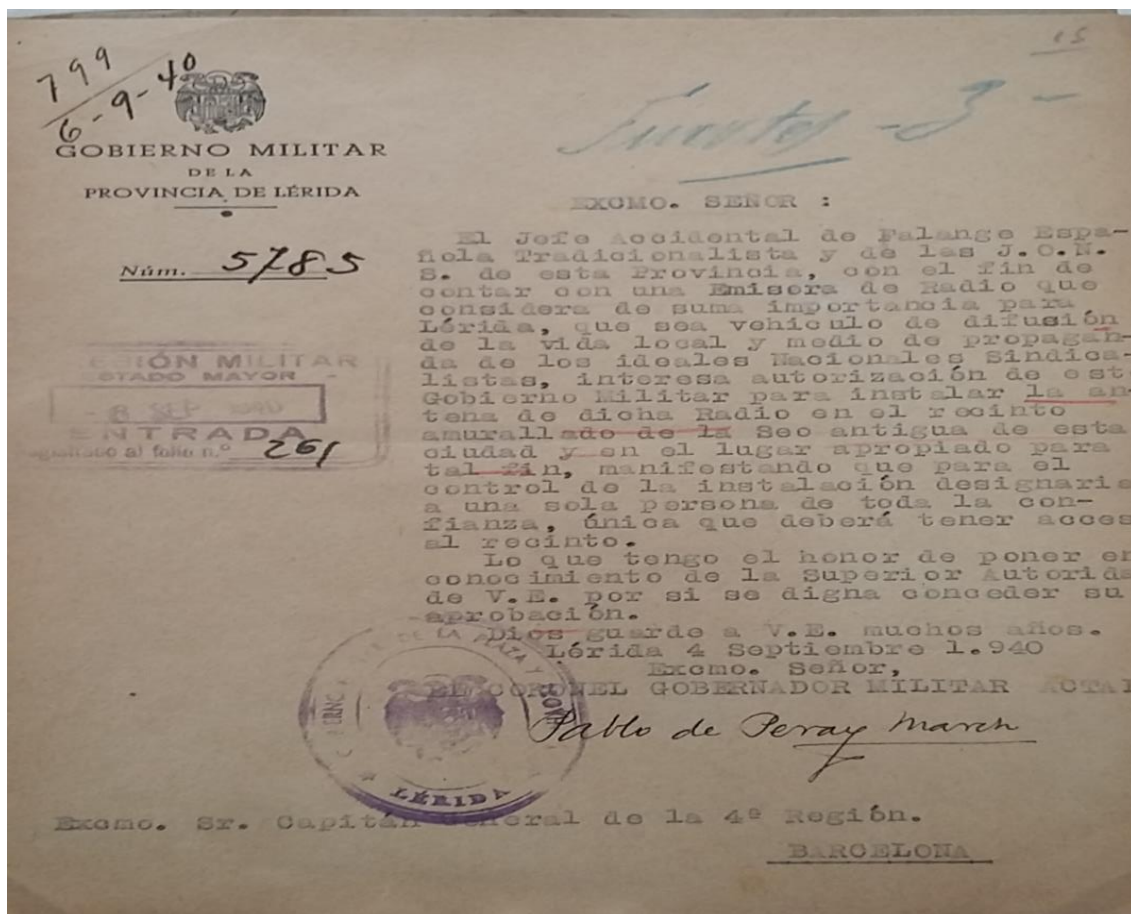
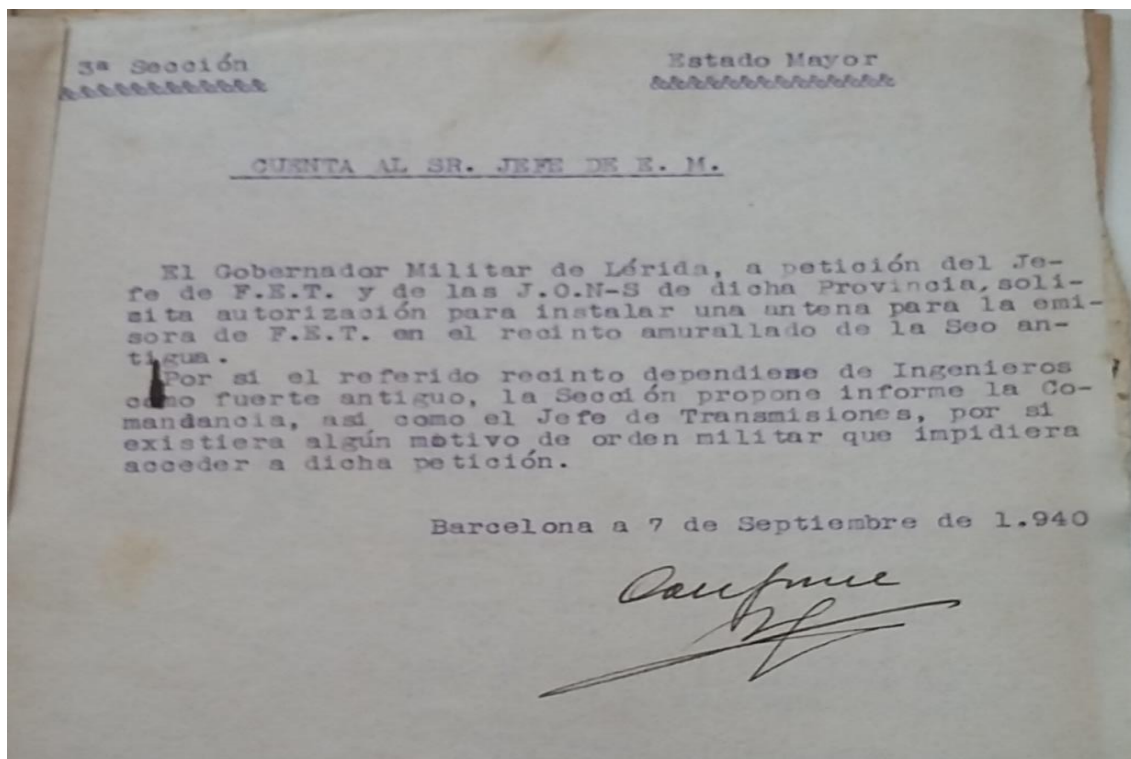
En segon lloc destacar la transcendental ajuda donada de forma desinteressada per part del personal dels Serveis Territorials a Lleida del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, fent una menció especial als arqueòlegs Josep Gallart i Marta Monjo – els meus tutors de pràctiques durant la realització de la Beca de la Generalitat en Arqueologia i Gestió del Patrimoni Arqueològic – i a l'antic director del Consorci de la Seu Vella de Lleida, el senyor Pep Tort, al qual vull agrair la informació proporcionada durant els primers compassos de la recerca.

Nogensmenys mostrar el meu agraïment als professionals que m'han atès amb un tracte tan cortès i amable en els diferents arxius on s'ha buscat – ja sigui tot obtenint resultats satisfactoris com negatius – informació. Destacar sobretot els militars del *Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica*, els arxivers de l'Arxiu-Biblioteca del CRAI Biblioteca del Pavelló de la República i els de l'Arxiu Històric de Lleida.

Finalment, i intentant sortir del tòpic, agrair el suport incondicional de la meva familiar, que m'han permès dotar-me d'una estabilitat forta tant econòmicament com emocional per a fer front les dificultats de dita investigació i sobretot pels nombrosos desplaçaments realitzats durant el treball en les diverses localitats per a cercar documentació.

8. ANNEXOS

Documents més destacats de l'Archivo Intermedio Militar Pirenaico

Barcelona a 9

Septiembre

1.940

Sr. Jefe de la Comandancia de Obras y Fortificaciones nº 256
 Sr. Jefe de Transmisiones de este C. de E. nº 256

El Coronel Gobernador Militar de la Provincia de Lérida en escrito nº 5.785 de 4 del actual me dice:
 "Excmo. Señor:-- El Jefe accidental de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N-S de esta Provincia, con el fin de contar con una Emisora de Radio que considere de suma importancia para Lérida, que sea vehículo de difusión de la vida local y medio de propaganda de los ideales Nacionales Sindicalistas, interesa autorización de este Gobierno Militar para instalar la antena de dicha radio en el recinto amurallado de la Seo antigua de esta Ciudad y en el lugar apropiado para tal fin, manifestando que para el control de la instalación designaría una sola persona de toda la confianza, única que deberá tener acceso al recinto.--"
 Lo que traslado a V.E. para que me informe si existiera algún motivo de orden militar que impida acceder a dicha petición.--

PLA Y MITAS.
 De Orden de S.E.
 El Coronel Jefe de E.M.

Se le remite a Ingenieros por teléfono.

C. E. de URCEL.
 Jefatura de Transmisiones.

872
 17-9-40
 SALIDA

Núm. 98

Fecha 13-9-40

4ª REGIÓN MILITAR
 ESTADO MAYOR

16 SEP 1940

ENTRADA

941

Transmisiones -4-
 Excmo. Sr.

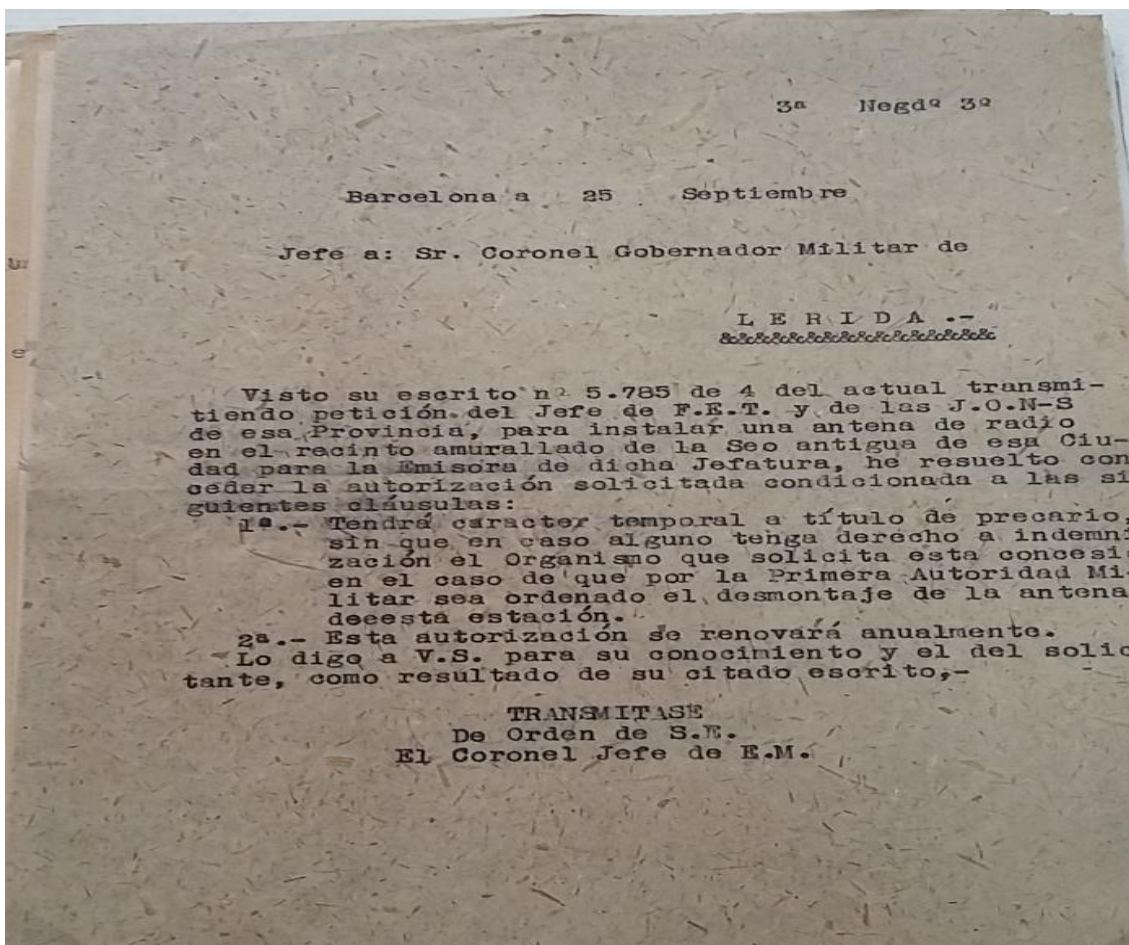
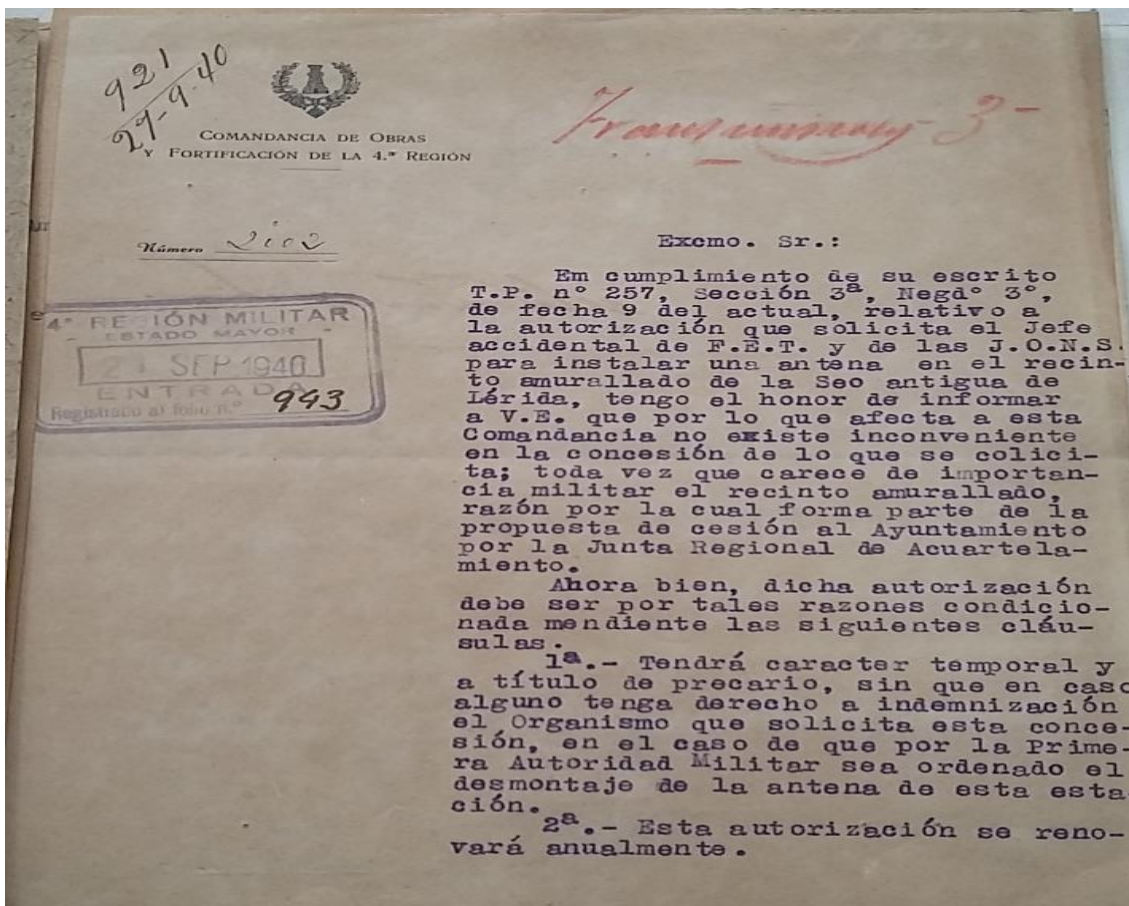
En contestación al Telegrama Postal de V. E. Sección 3a, negociado 3a nº 256 del cte, tengo el honor de informar:

No existe inconveniente, en lo que se refiere a Transmisiones para que sea instalada la Emisora de referencia. En cuanto a que la antena se sitúe en recinto amurallado de la Seo antigua, entendemos corresponde a la Comisión de Obras y Fortificaciones fijar el lugar y demás condiciones para autorizar si ha lugar en precario dicha instalación.

Dios guarde a V. E. muchos años.
 Barcelona a 13 de Septiembre del 1940
 EL TENIENTE CORONEL JEFE.

Sancho Juan Jover

EXCMO. SR. CAPITAN GENERAL DE LA 4ª REGIÓN MILITAR.
PLAZA.

3ª Sección

El Gobernador Militar de Lerida transmite peticion hecha por FET de aquella provincia para instalar una antena radio en el recinto amurallado de la antigua Seo de la ciudad.

Se dispuso se pidiera informe a Transmisiones y Comendancia de Ingenieros.

Los organismos le envien en el sentido de que no hay inconveniente en acceder pero el segundo propone las siguientes condiciones:

1ª.- La autorizacion sera temporal, sin derecho a indemnizacion en caso de que la Autoridad Militar decida en cualquier momento el desmontaje de tal instalacion.

2ª.- La autorizacion habra de renovarse por años

Caufun

3ª SECCION

10.- FORTIFICACION.

Por sucesivas disoluciones motivadas por el licenciamiento han ido desapareciendo los Batallones adscritos a este servicio. Actualmente se quedan el 65 y 70 en Toses (de los que tambien se ha dado ya orden de disolucion) y el 71 que trabaja parte en las ruinas de Ampurias y parte en el tunel de Violis.

Tiene cinco batallones: el 65- 17-12-67 y 69	
Batallon 16: P.M. - San Juan Válderrada	} Construcción de Puentes
1ª Cia. - Polanco	
2ª Cia. - San Juan de los Rios	
Batallon 17: P.M. - Torroella de Montgrí	} Construcción Puentes
1ª Cia. - Torroella - Barria de Ter	
3ª Cia. - Callus-Arsenale	
Batallon 19: P.M. Torroella Montgrí (pendiente traslado a Lerida)	} para construcción Cuarteles
1ª. Lerida	
2ª. Lerida	
Batallon 67: P.M. Caldas de Malavilla	} Construcción de Puentes
1ª. - Masarach	
2ª. - Caldas de Malavilla	
Batallon 69: P.M. Caldas de Malavilla	} Construcción puente
1ª. - S. Juan Abadesas	
2ª. - Barcelona	
3ª. - Barcelona	

11.- FERROCARRILES

Este servicio tenia solo un Batallon dedicado a sus trabajos (el 18) que construye el F.C de Pinell a Tortosa con una Compañia, teniendo otra en Gandesa (enterramientos) y otra en Cervera (en la Universidad). Posteriormente a primeros de Agosto llegaron de fuera de la Region enviados por Madrid expresamente para ello (construcción doble via Gerona-Figuera) los Batallones 9 y 44, trabajo que actualmente realizan.

12.- BATALLON No 15

Tiene la P.M. y la 3ª Compañia en Reus (Campo de Aviacion)
La 1ª Cia en Lerida dedicada a desescombros de la capital y reform del edificio de la Diputacion
La 2ª Cia en Isona en desescombros de dicho pueblo y Agramunt.

Para el cumplimiento del Telegrama del Ministerio resulta que en las condiciones que señala (Bases empleados actualmente en fortificacion o trabajos complementarios en la frontera) no hay ninguno.

Si acaso el 71 (complementado en su plantilla con los 65 y 70 en vista de disolucion)

De los de Puentes y Caminos el que menos perturba los trabajos al desparece

BATALLÓN DE TRABAJADORES Nº 110.

Relación de Jefes y Oficiales de este Batallón que consta en revista en el mes de la fecha.

EMPLEO	Nombres y Apellidos	Cargo que desempeñan
Teniente Carabineros	D. Francisco Blanco Ruiz	Jefe del Batallón
" Provisional	D. Francisco Morales Rodríguez	Ayudante
" Asimilado	D. José García Rojo	Médico del Batallón
Alferez Provisional	D. Eduardo Ponce Baldaís	Se encuentra en permiso
" "	D. Felipe Chica Bernal	" " " "
" "	D. Ismael Comesaña Goberna	Mando 1ª Compañía
" "	D. Guillermo Franquesa Buxada	" 2ª "
" "	D. Gabriel Castro Galilea	" 4ª "
" "	D. Emiliano Zapatero de Diego	En cura ambulatoria

Lérida, 1 de Octubre de 1.939
Año de la Victoria.

El Tte. Comandante Primer Jefe Acctal.

Francisco Blanco Ruiz

Exmo. Sr. GENERAL JEFE DEL ESTADO MAYOR DE ESTA 4ª REGIÓN MILITAR

BARCELONA

4.ª REGIÓN MILITAR ESTADO MAYOR

Sección 4ª

Núm.

TANTO QUE PASA A LA PRIMERA SECCION DE E.M.

Para su debido conocimiento le manifiesto que se ha ordenado el siguiente movimiento de Batallones de Trabajadores,

DIA 11.

P.M. y 3ª Compañía del Bon. 110 de Lérida a Mora la Nueva, para recuperación en la Zona Batalla del Ebro.

DIA 14.

P.M. y 1ª y 2ª Compañía del Bon. 121 de Lérida a Reus, para arreglo campos aviación.
3ª Compañía del Bon. 121 de Lérida a Prat de Llobregat, arreglo campos aviación.

Barcelona, 13 de Octubre de 1939.-
El Tte. Coronel J. de la Sección

J. de la Sección

Al contestar citase-Referencia, sección, número y fecha.

